

Diplomová práce

K otázce vývoje oslovení v portugalštině – textová analýza

**On the problem of adress forms in the Portuguese language - text
analysis**

Hana Wagenknechtová

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav románských studií
Studijní program: Filologie
Studijní obor: Portugalština

Praha 2012

Vedoucí práce: PhDr. Jan Hricsina, PhD.

Děkuji svému vedoucímu práce PhDr. Janu Hricsinovi, PhD. za vstřícné a vedení práce, Molly Carlsonové za kontrolu anglického abstraktu a Sylvii Soares de Macedo Gonçalves Pichlerové za korekturu portugalského resumé.

„Prohlašuji, že jsem diplomovou práci napsala samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.“

podpis

1. ÚVOD: synchronie, diachronie, variantnost jazyka, dialekty	1
2. TEORETICKÁ ČÁST	7
2.1 Obecná teorie oslovování	7
2.1.1 Synchronní přístup	7
2.1.1.1 Sociolingvistika	7
2.1.1.2 Oslovování a zdvořilost	9
2.1.1.3 Oslovování a gramatika	11
2.1.2 Diachronní přístup	15
2.1.2.1 Historickosrovnávací jazykověda a proměny jazyka	15
2.1.2.2 Tykání a vykání: společné začátky a vývoj v evropských jazycích	16
2.2 Oslovování v portugalštině	19
2.2.1 Problémy terminologie	19
2.2.2 Výraz <i>você</i> v času a prostoru	24
2.2.3 Formy oslovování v portugalštině	24
2.2.4 Vývoj oslovování v portugalštině	30
3. PRAKTICKÁ ČÁST: textová analýza	41
3.1 Oslovování v divadelní hře Almeidy Garretta <i>Mnich Luís de Sousa</i>	41
3.2 <i>Mnich Luís de Sousa</i> versus autentické texty	57
3.2.1 Oslovování v <i>autu Na sv. Vavřince</i> Josého Anchiety	59
3.2.2 Oslovování v <i>Dialozích</i> Amadorra Arraise	61
3.2.3 Oslovování v díle <i>Dvůr na venkově</i> Francisca Rodriguse Loba	65
4. ZÁVĚR	70
5. RESUMÉ	72
6. BIBLIOGRAFIE	78

1. ÚVOD: synchronie, diachronie, variantnost jazyka

Tato práce se zabývá problematikou oslovování v portugalštině. Oslovování si vymezíme jako místo, kde se sociolingvistika setkává s gramatikou, jako část sociální interakce, která ulehčuje orientaci ve společenských vztazích. Problematiku budeme nahlížet částečně diachronně.

Rozdíl mezi synchronním a diachronním přístupem k jazyku je často zdůrazňován. Zatímco diachronní metoda sleduje hledisko historické, zkoumá tedy jazykové změny a proces vývoje jazyka, synchronní metoda zkoumá jazyk v určitém bodě jeho vývoje, zpravidla se tedy jedná o současný jazyk.¹ Sledování synchronní variantnosti jazyka však přesto může pomoci při jeho historickém zkoumání, jak vyplývá z následující citace:

Há geralmente um período de transmissão, onde encontramos variação sincrónica entre duas ou mais formas concorrentes, acabando uma delas por prevalecer. A substituição de uma forma por outra é progressiva e nem sempre sistemática. Cabe à Linguística histórica estudar este tipo de variação.²

(Zpravidla existuje jistá přechodná doba, ve které dochází k synchronní variantnosti mezi dvěma nebo více souběžně používanými formami. Nakonec jedna z nich převáží a prosadí se. Nahrazení jedné formy formou druhou je postupné a ne vždy systematické. Tento typ jazykové variantnosti je předmětem historické lingvistiky.)

Můžeme tedy mluvit například o synchronní variantnosti latiny v devátém století n. l. nebo o synchronní variantnosti portugalštiny ve století devatenáctém. Diachronní přístup může být v podstatě srovnáváním jednotlivých synchronních popisů v různých dobách. Jak shrnuje Jiří Nekvapil, protiklad mezi synchronií a diachronií není absolutní.³ Pro skutečné porozumění jazykovým jevům je třeba zvážit principy synchronie a diachronie v jejich provázanosti, což vede k úvahám o existenci panchronního hlediska, o propojení statické (synchronní) a evoluční (diachronní) lingvistiky. Touto problematikou se zabýval Saussure,⁴ který teoreticky propracoval oba přístupy. V jeho době, tedy v druhé polovině 19. stol., bylo

¹ Srov. ČERNÝ, Jiří. *Úvod do studia jazyka*, s. 23. Rubiko, Olomouc 1998 a ERHART, Adolf. *Základy jazykovědy*, s. 21. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1990 a SPOLSKY, Bernard. *Sociolinguistics*, s. 4. Oxford University Press 1998. Všechny následující citace jsou z těchto vydání.

² BARROS FERREIRA, Manuela; CARRILHO, Ernestina; LOBO, Maria et al. „Variação linguística: perspectiva dialectológica.” In.: *Introdução à Linguística Geral e Portuguesa*. Editorial Caminho, SA. Lisboa 1996. Všechny další citace jsou z tohoto vydání.

³ JIRÁK, Jan. „Synchronní a diachronní přístup k jazyku“. In.: JIRÁK, Jan; NEKVAPIL, Jiří; ŠOLTYS, Otakar a hosté. *Jazyk ve společenském kontextu*. Univerzita Karlova, Vydavatelství Karolinum, Praha 1996. Všechny následující citace jsou z tohoto vydání.

⁴ Viz. de SAUSSURE, Ferdinand. *Kurs obecné lingvistiky*, s. 108–123. Academia Praha 1996.

v jazykovědě uplatňováno především diachronní hledisko, ale Saussure upřednostňoval synchronní popis jazyků. Obhajoval jej na příměru jazyka a hry v šachy. Jak shrnuje Jiráček:

Při šachové partii je podstatný momentální stav na šachovnici a nepodstatné to, jakým způsobem (kolika tahy, jakými tahy) bylo tohoto stavu dosaženo. Dokazuje to mimo jiné skutečnost, že i náhodný pozorovatel šachové partie může v určitém okamžiku analyzovat situaci na šachovnici, aniž by byl přítomen předcházejícímu vývoji partie.⁵

Příklady usnadňují porozumění, ovšem jejich aplikace může být dvousečná. Když vše přeženeme, máme zde hru v šachy: k jakému jazykovému jevu přirovnáme dámu, jsou pěšáci slovesa nebo předložky? Saussurův slavný příměr je dnes překonán, synchronní analýza jazyka je nemyslitelná bez aspektů diachronních, možnosti diachronního přístupu jsou do jisté míry dány obsažností synchronních popisů z různých dob.⁶ Podobně míníme v praktické části této práce postupovat i my. Nejprve provedeme analýzu oslovování v divadelní hře *Frei Luís de Sousa*, která pochází z roku 1844, je ovšem zasazená na počátek století 17. a poté výsledky této analýzy srovnáme s autentickými dobovými texty. Ač se nebudeme zabývat současným jazykem, bude se mimo jiné jednat o synchronní analýzu oslovování na počátku 17. století, která nám pomůže posoudit, nakolik je Garrettova hra v tomto ohledu přesná.

Variantnost jazyka ovšem nezávisí pouze na různých obdobích jeho vývoje: rozlišujeme také variantnost diatopickou, diastratickou a diafázickou (z řecké předpony *dia-* = skrz, podle).⁷ Tato terminologie se užívá především v evropské strukturální lingvistice, proslavila ji škola rumunského (moldavského) jazykovědce Eugenia Coseria (Coseriu), který působil na univerzitách v Německu a Uruguayi.

Variantností diatopickou (z řeckého *topos* = místo), též nazývanou jako variantnost geolingvistická nebo dialektální, se zabývá dialektologie. Kromě popisu jednotlivých dialektů se zabývá i termíny *dialekt*, *jazyk* a *jazyková norma*, posilujíc tak interdisciplinární přesahy do geografie, historie a politiky. Rozhodnutí, kdy se jedná o jazyk a kdy o dialekt, je více záležitostí politiky než lingvistiky. Jazyk je „politicko-institucionální pojem (uma noção político-institucional)“⁸, „slouží k dorozumívání v určitém etnickém společenství“.⁹ To si

⁵JIRÁK, Jan. Op. cit., s. 23.

⁶Ibid., s. 23–24.

⁷Viz. *Introdução à Linguística Geral e Portuguesa*, s. 479–484.

⁸Ibid., s. 482.

můžeme ilustrovat na následujícím příkladu čínštiny jako jednoho jazyka ve srovnání se vztahem norštiny a dánštiny:

Assim, deste ponto de vista, fala-se do Chinês como língua, unificado em todo o território político da China através de um sistema ideográfico de escrita comum, apesar de não existir identidade linguística real. De facto, existem múltiplos sistemas linguísticos muito diferentes – o Cantonês, o Mandarim... – cujos falantes não se compreendem mutuamente, a não ser através do recurso à escrita. Na mesma linha, referem-se também o Norueguês e o Dinamarquês como línguas diferentes, apesar de partilharem um sistema linguístico praticamente idêntico e de haver mútua inteligibilidade entre os falantes de cada uma das variedades. Esta «autonomia linguística» advém do facto de a Noruega e a Dinamarca serem Estados independentes, com peso político, económico e cultural próprios. (Tak, z tohoto úhlu pohledu, mluvíme o čínštině jako o jednom jazyce, unifikovaném na celém čínském politickém teritoriu prostřednictvím společného znakového písma, přestože pro něj neexistuje reálná jazyková skutečnost. Ve skutečnosti existují mnohé, výrazně se lišící, jazykové systémy – kantonština, mandarínština... – jejichž mluvčí si navzájem nerozumí, pokud se nejedná o psanou podobu jazyka. Naproti tomu o norštině¹⁰ a dánštině se mluví jako o dvou různých jazycích, přestože jejich znakový systém je prakticky identický a přestože si mluvčí obou variant navzájem rozumí. Tato „jazyková autonomie“ se zakládá na faktu, že Norsko a Dánsko jsou dva různé státy, politicky, kulturně a ekonomicky samostatné.)

Zajímavý příklad uvádí také Bernard Spolsky, který na příkladu států bývalé Jugoslávie ukazuje křehkou hranici mezi jazykem a dialektem, závislou na politické situaci daného území:

As long as Yugoslavia was united, linguists could talk about Serbo-Croatian as a language, with regional variations. With a separation into distinct and warring territories, and with the subsequent transfer of populations and insistence on ethnic difference, Serbian and Croatian have now emerged as distinct languages.¹¹ (Když byla Jugoslávie ještě jeden stát, jazykovědci mohli mluvit o srbochorvatštině jako o jednom jazyce s regionálními variantami. Jakmile se však spojený stát rozpadl na různá válčící teritoria a jakmile došlo k přesunům obyvatel jednotlivých území a ke zdůrazňování etnické rozdílnosti, srbština a chorvatština začaly být považovány za samostatné jazyky.)

⁹ ERHART, Adolf. Op. cit., s. 11.

¹⁰ Norština má dvě varianty, Bokmål a Nynorsk, které jsou velmi rozdílné: Bokmål vychází z dánštiny (východoskandinávský jazyk), Nynorsk je klasifikován jako západoskandinávský jazyk. Viz LEWIS, M. Paul (ed.), 2009. *Ethnologue: Languages of the World*, Sixteenth edition. Dallas, Tex.: SIL International. Online version: <http://www.ethnologue.com/>.

¹¹ SPOLSKY, Bernard. Op. cit., s. 30.

Vidíme, že pro rozlišení mezi dialektem a samostatným jazykem je třeba znát politickou situaci. Kromě termínů „jazyk“ a „dialekt“ je třeba definovat i „jazykovou normu“ a pojem „varianta jazyka“.

Jednotlivé varianty téhož jazyka jsou si mezi sebou rovny; na rozdíl od dialektů, které byly až do devatenáctého století považovány za degenerovanou formu spisovného jazyka a věda o ně nejevila zájem. Dodnes zpravidla spisovnou formu nemají.¹² Všude tam, kde se jedná o jazyk úřední, by se o místní variantě podle mého názoru nemělo mluvit jako o dialektu.

Pojem „varianta jazyka“ tedy používáme tehdy, když mluvíme o tomtéž jazyce, ale z politického hlediska je nevhodné mluvit o dialektu. Setkáme se tak s „normovanou variantou jazyka“. Těchto norem tak může být více: to je případ angličtiny (americká norma, britská norma a další), portugalské a dalších jazyků, často v důsledku kolonizace.¹³

Rozdíl mezi dialektem a variantou jazyka tedy tkví především v tom, že dialekt se netěší takové vážnosti. Jako oficiální jazyk Brazílie můžeme označit tu či onu variantu portugalské, ovšem mluvit o dialektu na úrovni států je nevhodné. Přesto nepřestává platit definice dialektu, jak ji uvádí Černý: „Dialekty, česky též nářečí, jsou místní varianty jazyka, kterými se hovoří na různě velkém území, někdy pouze v několika sousedních vesnicích.“¹⁴

Víme, že označovat místní varianty portugalské jako dialekty je politicky nekorektní a označit historickou variantu jazyka jako dialekt je nekorektní fakticky. Nicméně vztahy mezi variantami portugalské v jednotlivých obdobích jejího vývoje jsou velmi podobné vztahům mezi dialekty, jen namísto prostoru nám tu distinktivitu poskytuje čas.

Jiří Černý popisuje v *Úvodu do studia jazyka* možnosti a metody dialektologického výzkumu. Podrobně se věnuje i tvorbě lingvistických atlasů. Mezi jinými příklady mluví i o lingvistickém atlasu Brazílie a o výzkumu leónského dialektu pod patronátem profesora Lindleyho Cintry, o kterém se ještě mnohokrát zmíníme, jelikož jeho práce o oslovování nám jsou cenným zdrojem informací.

¹²Viz ČERNÝ, Jiří. *Úvod do studia jazyka*.

¹³Srov. ERHART, Adolf, s. 139, 141 a *Introdução à Linguística Geral e Portuguesa* s. 483–484.

¹⁴ČERNÝ, Jiří. *Op. Cit.*, s. 176.

Portugalština má variantu evropskou, v portugalských textech často označovanou jako PE (Português Europeu) a variantu brazilskou, pro kterou se vžila zkratka PB (Português do Brasil). Na africké půdě se setkáme s variantou angolskou i mozambickou. Také v ostatních afrických státech, kde je portugalština úředním jazykem, v Guinee-Bissau, na Kapverdských ostrovech a na Ostrovech Sv. Tomáše a Princově ostrově se setkáme s odlišnými variantami, ovšem zde se jazyková situace liší užíváním místních kreolských jazyků na základě portugalštiny. Lidé ve třech posledně jmenovaných státech v běžné komunikaci často užívají právě kreolštinu a evropská portugalština, která tam byla importována, tak velkým změnám nepodléhá, přestože do ní pronikají kreolské výrazy. Běžná mluva se mění rychleji než mluva formální. Ve výčtu variant portugalštiny nemůžeme opomenout portugalštinu, kterou se mluví ve Východním Timoru.

Jednotlivé varianty portugalštiny sjednocuje Novo Acordo Ortográfico (Nová dohoda o pravopise).¹⁵ Jak název napovídá, jedná se o sjednocení všech úředních variant portugalštiny na poli pravopisu; rozdíly v užívání forem oslovení mezi jednotlivými oblastmi dohodou však setřít nelze. My se v této práci setkáme s brazilskou variantou portugalštiny v období okolo počátku 17. století. Je sporné určit, zda se už tehdy jednalo o odlišnou variantu jazyka.

Problematiku oslovení shrneme jak po stránce gramatické (především se budeme zabývat problematikou mluvnické kategorie osoby), tak i z hlediska sociolingvistického, dotkneme se i psycholingvistiky. Hra Almeidy Garretta *Mnich Luís de Sousa*, ze které budeme vycházet, je zajímavá mimo jiné i kolísáním forem oslovení jednoho adresáta jedním komunikátorem na základě typu situace, ve které k interakci dochází a snad také v závislosti na kolísání nálad postav.

V Garretově hře se také setkáme s problematickým jevem v portugalském oslovení, jímž je zájmeno *você*. V naší práci bychom se nicméně chtěli tomuto zájmenu věnovat více, jelikož jak si vysvětlíme, dnes způsobuje nemalé problémy v komunikaci, především co se týká jazykové zdvořilosti. Tomuto zájmenu bude tedy věnována celá

¹⁵ Viz ADAMCOVÁ, Noemi. *Nová pravidla portugalského pravopisu a jejich používání v praxi*. Praha, 2010. Diplomová práce (Mgr.). Univerzita Karlova v Praze. Filozofická fakulta. Ústav románských studií. Vedoucí diplomové práce Jaroslava Jindrová.

oddělená kapitola. Vlivem migrace obyvatel se nestejná použití tohoto zájmena mísí a mohou způsobit i značné nedorozumění. Mým cílem je pokusit se problém přiblížit a rozdíly v užívání zájmena popsat a vysvětlit z různých hledisek. Kromě sociolingvistického a dialektologického pohledu bude důležitý i pohled diachronní, jehož prostřednictvím si ujasníme, jak k významovému posunu u jmenovaného zájmena došlo. To samozřejmě nelze dobře zkoumat bez ukotvení zájmena *você* v systému portugalského oslovování a bez stručného nástinu vývoje společnosti i jazyka.

Teorie konceptu oslovování nespočívá jen v normativní gramatice. Formy oslovování jsou zajímavé i sémioticky, konkrétně z hlediska jazykové zdvořilosti, jejich studiem se lze zabývat tedy i ze sociolingvistického pohledu (diastratická variace z řeckého *stratos*, vrstva). V našem případě je důležitost sociolingvistiky velice důležitá s ohledem na problémy způsobené rozdílností systémů oslovování v portugalské v různých sociálních skupinách na různých místech světa.

2 TEORETICKÁ ČÁST

2.1 Obecná teorie oslovování

2.1.1 Synchronní přístup

2.1.1.1 Sociolingvistika

Sociolingvistika je definována jako věda o vztahu jazyka a společnosti,¹⁶ zkoumá „vzájemné vztahy mezi jazykem a společenstvími jeho uživatelů“. ¹⁷ Adolf Erhart mluví o tzv. vnější lingvistice, kam zařazuje sociolingvistiku (jazyk x společnost) spolu s psycholingvistikou (jazyk x myšlení). Vnitřní lingvistiku pak definuje jako vědu, zabývající se vnitřní strukturou jazyka.¹⁸

Na místě by jistě bylo uvést nyní definici této disciplíny z pera českého sociolingvisty, ovšem v České republice ani na Slovensku nikdo takovou definici nevytvořil. Jiří Nekvapil uvádí v roce 1986 v publikaci *Reader in Czech Sociolinguistics*: „[...] in principle there is no sociolinguistics in Czechoslovakia.“¹⁹ (V Československu sociolingvistika v principu neexistuje.) Dnes, po 25 letech stále nebyla vydána žádná ucelená publikace jako *Úvod do sociolingvistiky* nebo *Základy sociolingvistiky* českého autora, pouze překlad sovětské publikace *Vveděnije v sociolingvistiku* (Vysšaja škola v Moskvě, 1978).²⁰

Nemáme tedy k dispozici rozsáhlejší jednotnou českou publikaci, nicméně to neznamená, že se nacházíme na půdě Čechy neprobádané: *Reader* editorů Chloupeka a Nekvapila je souborem statí českých lingvistů, věnovaných právě různým oblastem a problémům sociolingvistiky. Místo hledání obecné české definice této pomezí disciplíny je přínosnější shrnout, čím se zabývá – definice v širším smyslu je vlastně vymezením předmětu vědy.

¹⁶ČERNÝ, Jiří. Op. cit., s. 216.

¹⁷KRAUS, Jiří. „K utváření obsahu a zdrojů sociolingvistiky.“ In.: A. D. ŠVEJČER, L. B. NIKOLSKIJ, *Úvod do sociolingvistiky*. Svoboda, Praha 1993.

¹⁸ Vnitřní a vnější jazykovědu od sebe ostře oddělil F. de Saussure.

¹⁹CHLOUPEK, Jan; NEKVAPIL, Jiří. *Reader in Czech Sociolinguistics*. Academia, Praha 1986.

²⁰ŠVEJČER, A. D.; NIKOLSKIJ, L. B. *Úvod do sociolingvistiky*. Svoboda, Praha 1983. Přeložil Jiří Kraus.

Přesto můžeme uvést alespoň shrnující Šoltysovu definici: „Sociolingvistika je pomezí vědecká disciplína, která se ustavila na hranicích lingvistiky a sociologie z potřeby zachytit sociální podmíněnost charakteru a variantnosti jazykového vyjadřování.“^{21 22}

Vymezení náplně sociolingvistiky se měnilo s tím, jak se věda vyvíjela. V různých dobách byl kladen důraz na různé její aspekty. Sociolingvistika je vědou poměrně mladou. Wilhelm von Humboldt se sice vztahem mezi jazykem, národem a kulturou zabýval už na počátku 19. století, podle *Úvodu do studia jazyka* Jiřího Černého se však ještě nedalo mluvit o sociolingvistice tak, jak ji chápeme dnes.²³ Blíže k moderní sociolingvistice měla francouzská psychologická a sociologická škola v čele s A. Meillem, jejíž představitelé studovali vliv sociologických faktorů na utváření jazyka a jeho členění do sociolektů. Významný je také přínos Joshuy A. Fishmana, který se zabýval lingvistickými otázkami jazykové politiky, tedy jevy, jako jsou například bilingvismus, multilingvismus a diglosie.

Praktickou náplň sociolingvistiky²⁴ vymezil též W. Labov:^{25 26}

1. standardizace jazyka a jazykové plánování
2. bilingvní a multilingvní chování
3. pidžinizace a kreolizace
4. etnografie sdělování
5. kinézika a proxemika
6. analýza řeči
7. sociální diferenciací jazyka
8. postoje k jazyku
9. slohové funkce jazykových projevů

²¹ ŠOLTYS, Otakar. „Sociolingvistika“. In.: *Jazyk ve společenském kontextu*, op. cit, s.47.

²² Srov. SPOLSKY, Bernard. S. 3.

²³ Srov. STUBB, Elsin, *Wilhelm Von Humboldt's Philosophy of Language, Its Sources and Influence*, Edwin Mellen Press, 2002; SORKIN, David, "Wilhelm Von Humboldt: The Theory and Practice of Self-Formation (Bildung), 1791–1810" in: *Journal of the History of Ideas*, Vol. 44, No. 1 (Jan. - Mar., 1983), pp. 55–73; HUMBOLDT, Wilhelm von, *The Heterogeneity of Language and its Influence on the Intellectual Development of Mankind* (orig. *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaus und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*). 1836. New edition: *On Language. On the Diversity of Human Language Construction and Its Influence on the Mental Development of the Human Species*, Cambridge University Press, 2nd rev. edition 1999

²⁴ Srov. KRAUS, Jan. In: *Úvod do sociolingvistiky*, s. 9.

²⁵ Viz Ibid., s. 9.

²⁶ Srov. LABOV, William. „Issledovanie jazyka v jeho socialnom kontekstě.“ In.: *Novoje v lingvistike VII*, Moskva 1975.

10. jazyková variantnost

11. vývojové změny v jazyce a jejich příčiny

12. komunikační systémy a jejich kulturní významy

Čermák v souvislosti s vymezením sociolingvistiky uvádí hlavní stránky, které spojují jazyk a společnost:

- 1) jazyk je společenská instituce,
- 2) jazykové znaky jsou utvrzované společenským konsensem,
- 3) jazyk je jev konvenční (ustanovený praxí) a historický.²⁷

2.1.1.2 Oslovování a zdvořilost

Důvodem, proč je oslovování silně spjato se sociolingvistikou, je mimo jiné i to, že volbou formálního či neformálního plánu, tím, jestli se v dané situaci uchýlíme k tykání nebo vykání, můžeme prozradit, z jaké sociální vrstvy pocházíme a jakou sociální roli zrovna hrajeme. Souvisí to jistě i s psychologií naší osobnosti. I když o něco okrajověji. Kromě sociolingvistiky by nám tedy mohla být nápomocná i psycholingvistika, přestože na poli oslovování sociolingvistika s přehledem vítězí. Záběr psycholingvistiky spočívá na odlišných pilířích, jak vyplývá z výkladů jejích aspektů, např.: „Pokud jazykověda a jazyk neslouží k objasňování a ilustrování psychologických teorií a procesů (např. jazyk ovlivňuje pozornost, vnímání, učení atd.), a takové psychologické výzkumy jsou plně legitimní, pak hlavním objektem psycholingvistiky je studium mentálních procesů, které jsou základem pro plánování, produkci, percepci a porozumění řeči.“^{28 29}

My budeme na formy oslovení nahlížet ze společenského (sociolingvistického), spíše než z psychologického (psycholingvistického) kontextu. Teoreticky můžeme principy oslovování založit na několika studiích:

Přední britský lingvista Geogfrey Leech uvádí jako základní dílo o jazykové zdvořilosti práci Penelope Brownové a Stephen C. Levinsona *Zdvořilost: všeobecné principy*

²⁷Viz ČERMÁK, František. *Jazyk a jazykověda.*, s. 32.

²⁸ŠOLTYS, Otakar. „Psycholingvistika“, s. 43–44. In. *Jazyk ve společenském kontextu*. Op. cit.

²⁹Srov. NEBESKÁ, Iva. *Úvod do psycholingvistiky*. H+H, Praha 1992.

v užívání jazyka (Politeness: some universals in language usage).³⁰ John J. Gumperz v předmluvě uvádí, že velká část materiálu této knihy se objevila už v osmém svazku Sociálně-antropologických studií z Cambridge: „The bulk of the material in this volume first appeared in a collection in the series Cambridge Papers in Social Anthropology, volume 8.“³¹

Ve své současné podobě byla kniha publikována roku 1987, jako přepracované vydání knihy *Otázky a zdvořilost* (Questions and politeness) editorky Esther S. Goodové (Goody) z roku 1978. Tato práce je věnovaná Ervingu Goffmanovi, z jehož vědeckého přínosu autoři vychází.

Goffman byl americký sociolog (1922–1982), v tuzemsku známý především svou prací *Všichni hrajeme divadlo*. Ačkoliv v Česku je titul vydán studiem Ypsilon víceméně „pro interní potřebu“,³² kniha patří do oboru sociolingvistiky daleko větší měrou než do divadelní vědy. Tomu napovídá i její anglický titul *Self Presentation in Everyday Life*. Kniha je stěžejním dílem „dramaturgické teorie“, kterou se Goffman proslavil. V této teorii nahlíží na subjekty mezilidské interakce jako na individua, která ať už vědomě, nebo nevědomě jednají vždy v rámci nějaké sociální role, kterou „hrají“. V souvislosti s tématem naší práce je důležité především to, uvědomit si, že v oslovování vždy záleží na tom, jakou roli individuum zrovna hraje a v jakém prostředí se nachází.

Naše analýza oslovování bude také vycházet do určité míry z divadelní hry, proto tu ovšem Goffmanovu teorii nezmiňujeme: jeho přínos v oblasti sociolingvistiky je především analýza každodenního života lidí v běžných rozhovorech na ulici, v baru nebo na úřadě, kdy se ty samé subjekty na sebe obrací v rámci formálního nebo neformálního kontextu, kdy je oslovení ukazatelem zdvořilosti nebo blízkosti mezi lidmi. Důležité je i to, zda se jedná o symetrické či asymetrické vztahy, zda se jedná o oslovování reciproční. O symetrickém vztahu mluvíme v případě, že A oslovuje B stejnou formou, jakou B oslovuje A, o asymetrickém pak v případě opačném.

³⁰ BROWNOVÁ, Penelope – LEVINSON, Stephen C. Politeness: some universals in language usage. Cambridge University Press 1978, 1987. Thirteenth printing 2004. Všechny další citace jsou z tohoto vydání.

³¹ Ibid, s. BB.

³² SOPER, Pavel. Irving Goffman : Všichni hrajeme divadlo (recenze). [online][cit 19/3/2011]Dostupné z: http://pes.fsv.cuni.cz/recenze_soper_goffman.htm.

Brownová a Levinson svou studii koncipují především jako hledání paralel ve vyjadřování zdvořilosti v angličtině, tamilštině a v jazyce Tzeltal, kterým mluví indiáni v Mexiku. Přestože autoři tak vytvořili uznávanou teorii zdvořilosti (politeness theory), nám se jako zdroj lépe hodí esej Roger Browna a Alberta Gilmana *The Pronouns of Power and Solidarity* (Zájmena moci a vzájemnosti).³³ Popisuje diachronní vývoj zájmen v oslovování v několika evropských jazycích, věnuje se synchronním rozdílům mezi němčinou, francouzštinou a italštinou a vztahu mezi sociální strukturou a sémantikou zájmen v oslovování. Psycholingvistickému pohledu se autoři věnují v části, kde se analyzuje, jak zájmena v oslovování, která užíváme, prozrazují náš sociální³⁴ status. Poslední část se pak zabývá kolísáním v užívání zájmen v oslovování jednoho adresáta jedním komunikátorem. Toto kolísání může být spojeno s kolísáním nálad a postojů komunikátora (viz dále *Mnich Luís de Sousa*).

Vidíme tedy, že se autoři zabývají v obecné rovině tím, co bylo zvoleno i za téma této práce. Diachronní a synchronní vývoj zájmen v oslovování v evropských jazycích nám pomůže nahlédnout na portugalštinu v širších souvislostech.

Autoři se věnují i metodologii a zmiňují přesně ty samé problémy se zdroji, s nimiž se potýkáme i zde. Mluví o tom, že obecné práce o vývoji jazyka („the general language histories“) jako sekundární zdroje příliš nevyhovují, protože se věnují fonetice mnohem spíše než sémantice.

2.1.1.3 Oslovování a gramatika

Provázanost jazykovědných disciplín a rozdílné chápání některých lingvistických termínů jsme zdůrazňovali v předchozích částech a je patrné i tehdy, mluvíme-li o gramatice. Adolf Erhart gramatiku v užším smyslu považuje za synonymní termín k sémantické morfologii a gramatiku v širším smyslu ztotožňuje se syntaxí. Jiří Černý dělí gramatiku na

³³ BROWN, Roger – GILMAN, Albert. „The Pronouns of Power and Solidarity“. In *Style in Language*. Ed. Thomas A. Sebeok. The Massachusetts Institute of Technology, copyright 1960. Seventh printing, July 1978. Všechny citace jsou z tohoto vydání.

³⁴ Jako překlad anglického „class status“ jsme zvolili sociální status, nikoli třídní status, který má v našich zeměpisných končinách silnější politický podtext

morfologii a syntax a jejich provázanost mimo jiné dokládá i termínem *morfosyntax*, který považuje za totožný s termínem gramatika.³⁵

Názorů, jak gramatiku členit a chápat, je mnoho. Čermák uvádí tuto její definici: „Gramatika (mluvnice) je organizovaný úhrn pravidel jazykového systému chápaný jako principy tvorby a organizace promluv, textů, a tedy komplexních jednotek jazyka a jejich skládání z jednotek elementárních (tj. bez výčtu většiny jednotek v systému)“.³⁶

V souvislosti gramatiky a jazykové variantnosti je v *Introdução à Linguística Geral e Portuguesa* vysvětlen rozdíl mezi univerzální gramatikou (*Gramática Universal*) a gramatikami konkrétních jazyků (cada *Gramática Particular*) na příkladu klientů (tj. konkrétních jazyků), kteří přijdou do restaurace představující univerzum všeobecné gramatiky. Všichni dostanou stejný jídelní lístek s konkrétními jídly (tj. jazykovými pravidly). Klienti dodrží stejnou strukturu (předkrm, nápoj, hlavní jídlo a dezert), ale jejich volba je jiná, i když všichni volí z těch samých možností.³⁷

Uchopíme-li gramatiku jako nauku o gramatických kategoriích, ať už ji pojmem morfologicky nebo syntakticky, ať uvažujeme univerzální gramatiku nebo gramatiku konkrétního jazyka, logicky se v naší práci o oslovování zaměříme především na tu její část, která studuje kategorii osoby.

Černý v *Úvodu do studia jazyka* rozlišuje mluvčího (1. osoba) od posluchače (2. osoba) a na druhé straně oba účastníky rozhovoru od jiné osoby nebo věci (3. osoba, někdy také nazývána jako ‘neosoba’).³⁸ Této terminologie lze nicméně užít přesně jen v ústní interakci. Pokud se jedná o psaný jazyk, uvádí Černý termíny *pisatel* a *čtenář*. Tam, kde to je vhodné, uvádím v této práci Černého terminologii.

Existuje mnoho teorií komunikace a mnoho možností, jak označovat jednotlivé účastníky mezilidské interakce. Jedna z nich pojmenovává toho, kdo předává informace jako

³⁵ Viz. ČERNÝ, Jiří. *Úvod do studia jazyka*.

³⁶ ČERMÁK, František. Op. cit., s. 94.

³⁷ *Introdução à Linguística Geral e Portuguesa*, s. 19–20.

³⁸ ČERNÝ, Jiří. *Úvod do studia jazyka*, s. 118. Srov. ERHART, Adolf, s. 101.

komunikátora a o příjemci mluví jako o adresátovi.³⁹ Tyto výrazy se objevují především v souvislosti s mediální komunikací. Já jsem se je rozhodla ve své práci používat, jelikož se s nimi dobře pracuje; co nejjednodušší a nejjasnější termíny snad přispějí ke snadnější orientaci v textu. V terminologickém výběru tedy nahrazuji „oslovující oslovuje oslovovaného strukturou „komunikátor oslovuje adresáta“. Ovšem to není jediná terminologie, s níž se v odborné literatuře setkáme.

Vykání a tykání jako gramatické kategorie

Zde je opět namístě nejprve objasnit terminologii. Tykání bývá chápáno jako oslovení jednoho adresáta druhou osobou jednotného čísla, *vykání* jako oslovení jednoho adresáta druhou osobou množného čísla. Na příkladu vidíme, že kupříkladu pro češtinu není takové dělení vyčerpávající.

ty jsi to udělal – *tykání*.

vy jste to udělal – *vykání*.

vy jste to udělali – *oslovení více adresátů, množné číslo*

Vykání si tak můžeme vymezit jako zdvořilostní oslovení, které na sebe bere různé formy. Toto tvrzení můžeme podpořit například tím, že vykání (ve smyslu zdvořilostního oslovení) se v různých jazycích pojí se slovesnými tvary různých osob a různých čísel. Často se zde setkáme se třetí osobou singuláru, jak je tomu v portugalštině, španělštině i polštině:

O Senhor fala,

Vd. (usted) habla,

Pan mówi.

V němčině se pro zdvořilé oslovování používá třetí osoba množného čísla:

Sprechen Sie Deutsch?

³⁹ Viz. SEARLE, John. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. New Ed edition, Cambridge University Press, London 1969.

Pokud bychom se tedy drželi terminologie, že vykání je forma, která se pojí se zájmenem *vy*, měli bychom mluvit v němčině o onikání a v portugalštině, španělštině a polštině o onkání.

V běžné praxi, jak v obecné mluvě, tak i například v učebnicích cizích jazyků, jsou zdvořilostní formy oslovení zpravidla označovány jako vykání. Mohli bychom říct, že se tak v terminologii upřednostňuje hledisko sociolingvistické před gramatickým. Zajímavou kapitolou z hlediska terminologie je anglické *you*, které se vyvinulo ze zdvořilostní formy oslovení: dalo by se tedy říci, že si v angličtině vykají všichni.

Naše velké téma, a to vývoj zájmena *você*, se objevuje i v Černého *Úvodu*. Mluví o společném původu *você* a španělského středověkého *Vuestra Merced* (Vaše Milost), o „zajímavém vývoji“ v brazilské portugalštině, kdy *você* převzalo funkci tykání v jednotném i množném čísle, přestože se pojí se třetí osobou slovesnou. Černý jev označuje jako „částečný rozpad kategorie osoby“, jelikož druhá osoba se v Brazílii (na některých místech) již neužívá.⁴⁰

Sociolingvistický pohled na oslovení, tedy v rámci kategorií „vykání“ a „tykání“ bez ohledu na gramatickou osobu, zohledňující rozdíly mezi různými jazyky, přibližuje Černý v tabulce, která mne natolik zaujala, kterou jsme částečně převzali, rozšířili a uvádíme ji níže.⁴¹

angličtina	španělština	brazilská portugalština	evropská portugalština	čeština	polština	
you speak	tú hablas	você fala	tu falas	ty mluvíš	ty mówisz	tykání
	Vd. Habla	o senhor fala	o senhor fala	vy mluvíte	pan mówi	vykání

Mapuje rozšíření vykání a tykání v různých jazycích. Černý neuvádí z čeho přesně vychází, pravděpodobně tedy z vlastního odhadu a vlastních zkušeností. Z tabulky vyplývá, že v polštině je oproti češtině vykání rozšířeno více, naproti tomu ve španělštině je

⁴⁰ Viz. ČERNÝ, Jiří. *Úvod do studia jazyka*.

⁴¹ *Ibid.*, s. 119.

rozšířenější tykání. Jak autor uvádí, ve španělštině si tykají „i učitelé a studenti, v Latinské Americe tyká často mladý bankovní úředník nebo taxikář i o hodně staršímu klientovi, kterého vidí poprvé“.⁴² Tabulku jsme rozšířili o kategorie různých variant portugalštiny na základě našeho odhadu.

Z tabulky vyplývá, že současná angličtina mezi tykáním a vykáním nerozlišuje, v brazilské portugalštině výrazně převažuje oslovení *você*, které se sémanticky blíží vykání, nad oslovením *o senhor*, které se sémanticky blíží tykání. Čím výrazněji v daném jazyce převažují T formy,⁴³ tím je hranice mezi tykáním a vykáním posunuta v tabulce níže.

2.1.2 Diachronní přístup

2.1.2.1 Historickosrovnávací jazykověda a proměny jazyka

Rozdíly mezi synchronní a diachronní metodou jsme si vymezili už v *Úvodu*, o proměnách jazyka jsme mluvili v souvislosti s jeho variantností, a to především v části 2.1.1.1.

Historickosrovnávací jazykověda porovnává jednotlivé jazyky mezi sebou, nicméně studuje i principy nahrazení jedné formy konkrétního jevu formou jinou.⁴⁴ Shody a rozdíly mezi jazyky nebo jejich variantami jsou dvojího druhu: typologické (v slabičných, větných aj. vzorcích a v uspořádání fonologického a lexikálně-gramatického podsystemu) a materiálové (ve fonémických realizacích konkrétních lexikálních a gramatických morfémů).⁴⁵

Erhart dělí shody z hlediska jejich příčin na náhodné, elementární a společensky (historicky) podmíněné: z hlediska vymezení úkolu historickosrovnávací jazykovědy jako dokazování příbuznosti mezi jazyky je důležité právě studium třetího typu jazykových shod. Z titulu naší práce je však důležitý specifitější úkol v tomto rámci, a to rozlišení prvků prapříbuzných a přejatých. Tím se zabývá též filologická jazykověda, jež využívá právě historickosrovnávacích úvah a rekonstrukcí.

⁴² Ibid., s. 119.

⁴³ Formy tykání z gramatického pohledu, viz BROWN, Roger – GILMAN, Albert, *Style in Language*.

⁴⁴ Viz *Introdução à Linguística Geral e Portuguesa*. Op. cit., s. 480.

⁴⁵ Viz ERHART, Adolf, op. Cit., s. 177.

Při diachronním popisu jazykové variantnosti se setkáme se všemi typy jazykových změn, tedy se změnami syntaktickými, morfologickými i fonologickými, u posledně jmenovaného typu se setkáme s jistou pravidelností těchto (fonologických) změn.⁴⁶

Uvedeme-li si nyní několik příkladů z vývoje portugalského oslovení, setkáme se se všemi typy těchto změn – syntaktické změny v pozici klitických zájmen v oslovení (*vinha só cumprimentar-te/vinha só te cumprimentar*), morfologicko-sémantické změny v diferenciaci oslovení v jednotném či množném čísle (*tu fazes/você fazes/você faz*) a fonologické změny v samotném vzniku nových pronominálních forem oslovení z forem původně substantivních (*vossa mercê-você*).

2.1.2.2 Tykání a vykání – společné začátky a vývoj v různých evropských jazycích

V této kapitole se zaměříme na morfologicko-sémantické rozlišení mezi tykáním a vykáním právě metodikou historickosrovnávací jazykovědy.

Latina pro oslovení jednoho adresáta užívala zájmen *tu* a *vos*. Zajímavé je, že v této formě jsou obě tato zájmena v portugalštině přítomná ještě v 19. století. V současné portugalštině se *vós* pro zdvořilé oslovení už téměř nepoužívá. Pro vykání se užívá 3. osoba, tedy například *o senhor, a senhora* (pán, paní), zájmena *ele, ela* (on, ona) už méně, na rozdíl například od italštiny, kde nenominalizované *Lei* (on) vytlačuje starší *voi*. Ve francouzštině latinské formy *tu* a *vos* mají své následovníky v zájmenech *tu* a *vous*, ve španělštině *tu* a *vosotros* (v současné španělštině se pro vykání užívá forma *usted* se 3. os. j. č., *ustedes* se 3. os. mn. č.). V latině mají svůj původ i německé *du* a *Ihr*. *Ihr* pro formální oslovení jednoho adresáta bylo později nahrazeno zájmenem *er* a následně *Sie*. V angličtině byla dříve forma pro tykání *thou*, dnes už ale téměř zanikla a pro vykání i tykání se užívá pouze zájmeno *you*, které se vyvinulo ze zdvořilé formy *ye*. Jak uvádí Brown a Gilman, „the pronoun ‘thou’ is reserved, nowadays, to prayer and naive poetry“⁴⁷ (*thou* se dnes používá jen v modlitbách a sentimentální poezii).

⁴⁶ Viz MARQUILHAS, Rita. „Mudança linguística.” In.: *Introdução à Linguística Geral e Portuguesa*, s. 563-588.

⁴⁷ BROWN, GILMAN, op. cit. s. 253.

Brown a Gilman pak na základě latinských zájmen *tu* a *vos* označují neformální oslovení jako T a zdvořilé jako V. Tato písmena jsou prvními písmeny pro označení neformálního oslovení (tykání) a formálního (vykání) i v češtině.

V latině se zprvu pro oslovení jednoho adresáta užívalo pouze zájmena *tu*. Plurál *vos* pro oslovení jednoho adresáta se začal užívat později a pouze jako oslovení císaře. Existuje více teorií, jak k tomu došlo. Brown a Gilman zmiňují například teorii Châtelainovu, publikovanou v *Revue de philologie* „Du pluriel de respect en Latin“⁴⁸, podle níž se užívání plurálu pro jednoho adresáta datuje do 4. století našeho letopočtu, tedy do doby, kdy v římské říši panovali dva císaři zároveň: císař východořímské říše sídlil v Konstantinopoli a císař západořímské říše v Římě. V důsledku Diocletianových reforem byl však císařský úřad administrativně sjednocen, přestože byl vykonáván dvěma muži. Tak dopisy adresované císaři patřily vlastně dvěma mužům současně, a tak forma *vos* mohla být vyjádřením této plurality.

Osoba císaře je však „pluralitní“ i v jiném smyslu: panovník je zástupcem lidu – vládcové často užívají zájmena *my* tam, kde by obyčejný člověk užil zájmena *já* (*my*, z Boží vůle král).⁴⁹

„Pluralita“ však vůbec nemusí být faktická, jelikož velké množství nebo velikost je metaforou moci. Vždyť například v češtině velikost také implikuje sílu, mluvíme o velikánech naší literatury, v textech chvalozpěvů se objevují spojení jako „veliký a mocný je náš pán“. Proto *vos* může být inspirováno právě mocí a „velikostí“ císaře.

Latinský plurál pro oslovení jednoho adresáta se brzy rozšířil a začal se používat nejen pro císaře, ale i pro jiné mocné osobnosti. Tak vzniklo nereciproční vykání. Ve staré francouzštině, španělštině, italštině, ve střední angličtině (Middle English) i ve staré portugalštině docházelo k „nevysvětlitelnému kolísání“ (inexplicable fluctuation) tykání a vykání. Mezi 12. a 14. stoletím se tyto formy ustálily. Brown a Gilman o těchto formách nerecipročního vykání mluví v souvislosti se „sémantikou moci“ (the power semantic), kterou popisuje následovně:

One person may be said to have power over another in the degree that he is able to control the behavior of the other. Power is a relationship between at least two persons, and it is

⁴⁸ CHÂTELAIN, É. „Du pluriel de respect en Latin.“ In.: *Revue de philologie*, 4.129–139 (1880).

⁴⁹ Jedná se o plural majesticus.

nonreciprocal in the sense that both cannot have power in the same area of behavior. The power semantic is similarly nonreciprocal; the superior says T and receives V.

There are many bases of power – physical strength, wealth, age, sex, institutionalized role in the church, the state, the army, or within a family.

(Člověk může mít moc nad druhým v tom smyslu, že je schopen do jisté míry ovládat chování osoby, nad kterou má moc. Moc je vztah mezi alespoň dvěma jedinci a je nerekiproční do té míry, že oba dva nemohou mít moc v té samé oblasti. Sémantika moci je obdobně nerekiproční, osoba výše postavená druhému tyká a sama si nechá vykat.

Moc se může zakládat na mnoha různých faktorech: na fyzické síle, bohatství, věku, pohlaví, institucionalizovaném postavení v církvi, ve státě, v armádě, nebo na postavení v rámci rodiny.)⁵⁰

Pokud tedy druhému tykáme, ale necháváme si vykat, tak tím podle teorie sémantiky moci uplatňujeme moc, kterou nad druhým máme. Podle této teorie učitelé na českých základních školách mají moc nad svými žáky, v obchodě má prodavačka moc nad dítětem, které si přišlo koupit zmrzlinu, důchodkyně nad chlapcem, který jí v tramvaji pouští sednout. Na těchto příkladech vidíme, že v češtině by bylo vhodnější mluvit spíše o úctě než o moci i tam, kde angličtina užívá slova „power“ a nikoli „honour“. Úcta s mocí úzce souvisí, a to i pokud zůstaneme u Brownovy a Gilmanovy definice, kteří vysvětlují moc jako schopnost měnit chování toho druhého. Úcta na rozdíl od moci vychází z našeho přesvědčení. Moc je dána vnějšími okolnostmi, což se projevuje i ve formách oslovování, které mohou podle okolností kolísat. Když není forma oslovení pevně stanovena, komunikátor sám zhodnotí, jaké je v dané situaci vhodnější oslovení, zda vykání nebo tykání.

V portugalské historii najdeme i případy, kdy je správné oslovení dáno zákonem. Zákon krále Filipa II. z roku 1597 o tom, „jak se má mluvit a psát“, a obdobný zákon z doby vlády Jana V., z roku 1639, přesně popisují, kdy se má užívat jaké oslovení.⁵¹

⁵⁰ BROWN, GILMAN, Op. cit. s. 253.

⁵¹ CINTRA, Luís F. Lindley. *Sobre «Formas de Tratamento» na Língua Portuguesa*. Livros Horizonte, Lda. Lisboa 1986. S 131–135.

2.2 Oslovování v portugálštině

2.2.1 Problémy terminologie

Zde navážeme na předchozí části a naše poznatky rozšíříme se zvláštním zřetelem na portugálštinu, aniž však opomeneme pomoc, již nám v ustanovení terminologie poskytl český jazyk, v průběhu jehož vývoje jsme se setkali s tykáním, vykáním, onikáním i onkáním. To se užívalo převážně jen v osmnáctém století při rozhovorech osob s jejich služebnými nebo dospělých s dětmi, a to především v rodinách, které náležely do vyšších společenských vrstev. Jde o adresování druhé osobě promluvy pomocí třetí osoby slovesné jednotného čísla. (Udělá to, Jde sem X Udělej to, Pojď sem) Vidíme tak, že osoby slovesné nemusí v oslovování odpovídat osobám promluvy; za první osobu promluvy zde považujeme komunikátora, za druhou osobu promluvy adresáta a za třetí osobu toho, o kom se mluví.

Osoby promluvy

1. osoba komunikátor
2. osoba adresát
3. osoba ten, o kom se mluví

Osoby slovesné pro oslovení jednoho adresáta

2. osoba jednotného čísla tykání
3. osoba jednotného čísla onkání
2. osoba množného čísla vykání
- (3. osoba množného čísla onikání)

Onikání pro oslovení jednoho adresáta v portugálštině neexistuje, onkání v češtině a portugálštině se užívá jinak v rovině významové, vykání kromě toho i v rovině gramatické: Vykání v češtině ne vždy odpovídá druhé osobě slovesné (Pánové, to jste udělali vy x Pane, to jste udělal vy), schéma tak přesně neodpovídá jazykové realitě, slouží jen k zevrubné orientaci. Kategorii vykání považujeme za velice komplikovanou, i pokud bereme v úvahu pouze češtinu a portugálštinu, o jiných jazycích nemluvě.

Zabývat se budu tím, pro co je v portugalštině používán termín „formas de tratamento“, a to především v podmětných formách (formas sujeito). Podle klasifikace Luíse Filipe Lindley Cintry lze tyto podmětné formy oslovení, tedy to, jak se komunikátor obrací k adresátovi, rozdělit do tří základních kategorií: zájmenné formy (pronominais), jmenné (nominais) a slovesné (verbais).

1. Zájmenné formy

Oslovení jednoho adresáta:

Portugalština	Pracovní překlad do češtiny:
Tu 2. osoba slovesná, j. č.	ty, tykání v jednotném čísle
Você 3. osoba slovesná, j. č.	není ustálená forma
V.Ex ^a 3. osoba slovesná, j. č.	Vaše Excelence, vy - vykání v jednotném čísle

Oslovení více adresátů:

Portugalština	Pracovní překlad do češtiny:
[Vós].....[2. osoba slovesná, mn. č.]	vy.....tykání v množném čísle
Vocês.....3. osoba slovesná, mn. č.	vy.....tykání v množném čísle
V.Ex ^{as}3. osoba slovesná, mn. č.	vy.....vykání v množném čísle

Toto zpracování⁵² Cintra publikoval roku 1986 ve sbírce esejí *Sobre »Formas de Tratamento« na Língua Portuguesa*. Schéma se váže nejvíce k úvodní studii „Původ systému oslovení v současné portugalštině“ (Origens do Sistema de Formas de Tratamento do Português actual). Cintra ji původně sepsal pro Grémio Literário (Literární cech) a měl ji prezentovat roku 1965. Nakonec byl jeho příspěvek k formám oslovení přednesen až o rok později v Centro Nacional de Cultura (Národním centru kultury). Později chtěl Cintra své poznatky rozšířit a uspořádat do studie *História de Formas de Tratamento na Língua Portuguesa* (Historie forem oslovení v portugalštině). Taková studie ale nakonec nevznikla, do jisté míry ji nahradila zmíněná sbírka esejí, které se staly inspirací této práce, konkrétně i výše uvedeného schématu, kde si všimněme, že už tehdy uvedl Lindley Cintra zájmeno *vós* pouze v závorce. Všimněme si i zařazení výrazů *V.Exª* (Vossa Excelência), *V.Ex^{as}* (Vossas

⁵² Schéma pro portugalštinu dle přílohy ve sbírce esejí. In: CINTRA, Luís F.Lindley. *Sobre »Formas de Tratamento« na Língua Portuguesa*. Livros de Horizonte, Lisboa 1986. Apêndice 1, s. 123–125.

Excelências) mezi zájmena. Dalším faktem je, že se zmiňované výrazy v běžné mluvené řeči téměř nevyskytují, užívají se ale například ve formálních dopisech.

Překlad do současného českého jazyka jsem nazvala jako pracovní z toho důvodu, že systém mého rodného jazyka je jiný a v závislosti na kontextu by v téže kategorii za určitých okolností bylo možné užít i jinou variantu.

V portugalštině se na rozdíl od češtiny setkáváme s výraznější hierarchizací. Slovesné formy českého jazyka pro vykání jednomu adresátovi, neboli pro vykání v jednotném čísle, odpovídají v přítomném a budoucím čase slovesa druhé osobě množného čísla, tedy: *vy mi vykáte* a *vy mi budete vykat*, nicméně minulý čas není analogický *vy jste mi vykali*, ale *vy jste mi vykal/vykala*, právě a jenom pro vykání v jednotném čísle (viz s. 5). Kategorie čísla u slovesa tak v češtině ztrácí jasné kontury, nebo lépe, pro jeho skloňování má český jazyk samostatnou kategorii. Vidíme, jak se záležitost komplikuje, a to přestože prozatím vynecháváme oblast obsahovou a věnujeme se jen formální stránce.

2. Jmenné formy

V portugalštině se vždy pojí se třetí osobou slovesnou; podle našeho přehledu se tedy jedná o onkání, jelikož jmenné formy nejsou titulováním, ale podmětem v oslovení.

Oslovení jednoho adresáta

Oslovení více adresátů

- a) O senhor (pan); a senhora (paní)
- b) O senhor doutor (pan doktor);
A senhora doutora (paní doktorka)
O senhor engenheiro (pan inženýr)

- Os senhores (pánové); as senhoras (paní)
- Os senhores doutores (páni doktoři);
As senhoras doutoras (paní doktorky)
Os senhores engenheiros (páni inženýři)

- c) O António (křestní jméno)
O senhor António
O senhor doutor António (O Sr. Dr. António)
[O senhor D. António]

...

A Maria

A senhora Maria

A senhora D. Maria

A D. Maria

A senhora doutora D. Maria (A Sr.^a. Dr.^a. D. Maria)

...

O Sousa (příjmení)

O senhor Sousa

O senhor doutor Sousa (O Sr. Dr. Sousa)

d) O pai, a mãe (otec, matka)	Os pais (rodiče)
O avô, a avó (babička, dědeček)	Os avós
O tio, a tia (teta, strýc)	Os tios
...	
O menino, a menina (kluk, holka)	Os meninos; as meninas
O meu filho, a minha filha (můj syn, má dcera)	Os meus filhos; as minhas filhas
O meu neto, a minha neta (můj vnuk, má vnučka)	Os meu netos, asminhas netas
e) O meu amigo (můj kamarád)	Os meus amigos
O cavalheiro (rytíř)	Os cavalheiros

V závorkách připojujeme pracovní překlad do češtiny, který slouží pro základní orientaci, a proto je uveden jen v závorce za portugalským příkladem. Podmětné jmenné formy oslovení se v současné češtině vyskytují jen výjimečně. Ve většině uvedených případů by se česky hovořící komunikátor uchýlil k vykání.

Nejedná se o oslovení jménem, jemuž by v češtině odpovídal vokativ, který nikdy nemůže být podmětem. Navíc bývá v psané formě oddělen čárkou, jako například ve větě: „Petře, přinesl jsi mi to?“, versus portugalské „O Pedro trouxe-mo?“ (Pedro mi to přinesl?) v situaci, kdy adresátem je Pedro, a nikoli jiná, třetí osoba.

Ve správném překladu věty „Petře, přinesl jsi mi to?“ do portugalské by se také vyskytlo oslovení oddělené čárkou: „Ó Pedro, trouxe-me aquilo?“, o kterém výše mluvíme jako o titulování.

Se jmenným oslovením se nicméně můžeme setkat i v českém jazyce: na mysl máme onkání v minulosti a oslovování králů a jiných vysoce společensky postavených osobností.

Dovolte dva příklady ze současné neakademické češtiny – jmenné oslovení ve větě „Vaše Výsost má víc hloupé odvahy než rozumu“⁵³ a „Chcete kávu, Vaše Výsosti?“⁵⁴, což je naopak příkladem vykání. Vidíme tedy, jak se dají užívat obě varianty. Samozřejmě mějme na paměti, že se v obou případech jedná o fabulovaný příběh nalezený na internetovém blogu, a ne o reálné oslovení krále.

Příklady vyhovují našemu záměru ukázat, jak formy jmenného oslovení přežívají v povědomí české společnosti. Malá poznámka na závěr české odbočky: jmenné podmětne oslovení v češtině může být i ve středním rodě, jako je tomu v případě „Prosím Vaše Veličenstvo, aby na mne myslelo.“⁵⁵

3. Slovesné formy

Poslední podmětne typy oslovení, které Cintra uvádí, jsou slovesné formy (pouze sloveso bez podmětu). V českém úzu se jedná o nevyjádřený podmět. V jednotném čísle se v portugalštině užívá druhá nebo třetí osoba slovesná jednotného čísla a v množném čísle třetí osoba slovesná množného čísla, druhá osoba množného čísla je uvedena jen v závorce, stejně jako v předchozím oddíle bylo v závorce uvedeno zájmeno *vós*.

Ve schématu Lindleye Cintry, ze kterého jsme doposud vycházeli, nebyla zmíněna a zhodnocena míra blízkosti mezi komunikátorem a adresátem (nebo adresáty). Toto hledisko se objevuje až v následujícím, tentokrát diachronním přehledu, který je součástí téže výše zmíněné sbírky esejí.

⁵³[online][25-10-2010] Dostupné z: <http://dimmucz.blog.cz/1001/ano-vase-vysosti>

⁵⁴[online][25-10-2010] Dostupné z: http://truhlicepokladu.blog.cz/0907/kralo_vsky-slib-51

⁵⁵[online][25-10-2010] Dostupné z: <http://www.severskelisty.cz/osobnos/osob0034.htm>

2.2.2 Výraz *você* v čase a prostoru

Jak je uvedeno ve slovníku *Dicionário Houaiss da Língua Portuguesa*⁵⁶, nejstarší záznam o užití zájmena *você* se datuje do roku 1665, ve hře *Auto do Fidalgo Aprendiz* Francisca Manuela de Melo. Ovšem tamtéž se píše, že historická forma tohoto zájmena z roku 1665 je *vossancé*. Dále uvádí další historické formy *vossancê* a *vossê*, obě posledně jmenované zaznamenané roku 1721. Uvádí ještě *vacê* a *vancê* jako varianty.

Definice slova podle Houaissu je „aquele a quem se fala ou se escreve“ (ten, ke komu se mluví nebo komu se píše) a uvádí se tyto příklady:

Você almoçou? (Obědval jsi?)

Ei, você, venha cá! (Hej, ty, pojď sem!)

Vi você no cinema. (Viděl jsem tě v kině.)

V prvním příkladě tak máme oslovení podmětné, v druhém oslovení vokativní a v posledním příkladu stojí *você* ve funkci přímého předmětu.

A jak je vidět, ačkoliv se jedná o druhou osobu diskurzu, pojí se se třetí osobou slovesnou.

O gramatice užívání zájmena *você* v Portugalsku se v Houaissu uvádí, že se tak mohou oslovovat osoby sobě rovné, nebo že se může jednat o oslovení osoby výše postavené adresované osobě, která stojí z hlediska společenské hierarchie nebo sociální třídy pod úrovní komunikátora, popřípadě je mladší než on či ona.

2.2.3 Formy oslovování v portugalštině

V portugalštině můžeme všechna zájmena rozdělit na substantivní (pronomes substantivos) a adjektivní (pronomes adjetivos): substantivní jsou ta, která zastupují a plně nahrazují podstatná jména; adjektivní pak ta, která se s podstatnými jmény pojí, stojí tedy ve větě vedle nich a upřesňují jejich význam.

⁵⁶ HOUAISS, Antonio; VILLAR, Mauro; FRANCO, Francisco Manoel de Mello. *Dicionário Houaiss da língua portuguesa*. Editora Objetiva, 2009.

V oblasti oslovování by tak substantivním zájmenem bylo například *tu* a adjektivním *teu*.

Tu falas português. X *Teu* amigo fala inglês.

Další možné dělení, které Cintra uvádí, počítá hned se šesti kategoriemi: zájmena osobní (pessoais), přivlastňovací (possessivos), ukazovací (demonstrativos), vztažná (relativos), tázací (interrogativos), a neurčitá (indefinidos). Do oblasti oslovování zasahují jen zájmena osobní, přivlastňovací a vztažná.

Osobní zájmena v oslovování

Cintra osobní zájmena charakterizuje tím, že označují tyto tři gramatické osoby:

- a) mluvčí = ten, kdo mluví = 1. osoba: *eu* v jednotném čísle, *nós* v množném,
- b) adresát = ten, ke komu se mluví = 2. osoba: *tu* v jednotném čísle, *vós* v množném,
- c) ten, o kom se mluví = 3. osoba: *ele, ela* v jednotném čísle, *eles, elas* v množném.

Ačkoliv by bez přínosu lingvisty takového formátu jako je Lindley Cintra byla tato práce ochuzena o nepostradatelný zdroj, jeho výše zmíněné označení a), b) a c) jako gramatických osob dále nahradím termínem osob diskurzu. V základním plánu jazyka tyto osoby odpovídají osobám gramatickým, ovšem do té doby, než například druhé osobě diskurzu adresát začne onkat. Druhá osoba diskurzu, adresát, se může pojít i se třetí osobou gramatickou (formy *-lhe, -o*, odvozené od *ele, ela*).

Cintraovo schéma tedy rozdělíme na gramatické osoby:

- a) 1. osoba: *eu* v jednotném čísle, *nós* v množném,
- b) 2. osoba: *tu* v jednotném čísle, *vós* v množném,
- c) 3. osoba: *ele, ela* v jednotném čísle, *eles, elas* v množném.

A osoby diskurzu:

- a) mluvčí = ten, kdo mluví,
- b) adresát = ten, ke komu se mluví,

c) objekt = ten, o němž se mluví.

Nyní stručně uzavřeme přehled základních charakteristik osobních zájmen konstatováním, že forma třetí osoby diskurzu (ta je vždy i třetí osobou gramatickou) má i další funkci: zastupovat dříve zmíněné podstatné jméno.

Podmětné formy oslovení (formas de sujeito)

Podmětné formy oslovení mohou být buď nominální (nominais), nebo zájmené (pronominais). Právě velká různorodost a široká škála užití prvně zmiňovaných tvoří výraznou charakteristiku portugalského. Vokativní formy do této kategorie nepočítáme.

Prvním možným problémem je určení, kdy se jedná o nominální formu a kdy o zájmenou: diskutované *você* má svůj základ ve vysoce nominálním *vossa mercê*. Nicméně i míra nominality u oslovení *vossa mercê* je diskutabilní, zvláště zvážíme-li, že Lindley Cintra uvádí oslovení *o senhor* mezi zájmena, nominalitu mu přiznává, až když je jeho součástí křestní jméno nebo příjmení (*o senhor Sousa*). Podle Cintry by tedy samotné *você* bylo určitě zájmenem.

Formy odvozené (as formas oblíquas)

Odvozené formy se mohou nalézat ve formě přímého předmětu (tedy akuzativní *-o/a*, *-te*), nepřímého předmětu (dativní *-lhe*, *-te*), přivlastňovacích zájmen (*tua/teu*) a také tvarů, které jsou přímo spojené s předložkou (*contigo*) nebo po předložce následují (*para*).

Formy osobních zájmen v oslovení

Cintra dále dělí osobní zájmena podle funkce na zájmena podmětná (*rectas*) a předmětná (*oblíquas*), která mohou být přízvučná (*tónicas*) i nepřízvučná (*atónicas*). Uvádí přehledovou tabulku jejich užívání. Z přehledu vynechává zájmena pro oslovení, kterým se věnuje později, jejich předmětné formy tedy zasluhují další studium a výklad. Tabulku jsme doplnili o tyto další kategorie:

gramatická osoba	osobní zájmena podmětná	nereflexní osobní předmětná zájmena			
		nepřízvučná		přízvučná	
		předmět přímý	předmět nepřímý	po předložce <i>com</i>	po jiné předložce
1. os. j. č.	eu	me	me	comigo	mim
2. os. j. č.	tu	te	te	contigo	ti
3. os. j. č.	ele	o	lhe	consigo	ele
	ela	a	lhe	consigo	ela
1. os. mn. č.	nós	nos	nos	connosco	nós
2. os. mn. č.	vós	vos	nos	convosco	vós
3. os. mn. č.	eles	os	lhes	consigo	eles
	elas	as	lhes	consigo	elas

Zájmena pro oslovování v tabulce chybí – jejich předmětné formy se mohou lišit i u jednotlivých mluvčích. Těmito změnami se budeme zabývat později, v zásadě by se však měly řídit odpovídající gramatickou osobou.

Ani s nimi by ovšem tabulka ještě nebyla úplná; nezahrnuje totiž změny závislých forem podle jejich umístění vzhledem ke slovesu.

Jedná se zejména o nepřízvučné formy třetí osoby ve funkci přímého předmětu. Pokud se nachází před slovesem, v tzv. proklitické pozici, je ve formě, kterou uvádí tabulka – *a*, *as*, *o*, *os*. Cintra uvádí tyto příklady:

Não **o** ver para mim é um suplício.

Nunca **a** encontramos em casa.

João ainda não fez anos; ele **os** faz hoje.

Eles **as** trouxeram consigo.

V enklitické pozici dochází ke změnám v závislosti na tom, jak je zakončeno sloveso, s nímž se pojí. Váží se s ním nejen významově a gramaticky, ale i graficky, pomocí spojovníku.

Pokud sloveso končí na samohlásku nebo orální dvouhlásku, zůstává klitické zájmeno nezměněné. Jak uvádí Cintra:

Louvo-o
Louvava-a
Louvei-os
Louvou-as

Změna nastává, pokud sloveso, které klitiku předchází, končí na některou z hlásek *-r*, *-s*, *-z*. V takových případech jmenované hlásky odpadají a k zájmenu přibude počáteční *l-* a vznikají tak tvary *-lo*, *-la*, *-los*, *-las*.

Vê-**lo** para mim é um suplício.
Encontramo-**la** em casa.
João ainda não fez anos; fá-**los** hoje.
Não quero vendê-**las**.

Další změna nastane, když dané sloveso končí na nosovou dvouhlásku, kdy se před enklitické zájmeno přidá hláska *n*. Opět uvádíme Cintrový příklady:

Dão-no
Põe-na
Tem-nos
Trouxeram-nas

Kromě enklize a proklize užívá portugalština i mezoklizi: pro zjednodušení se od ní upouští.

K mezoklizi dochází, když klitické zájmeno nemůže následovat hned za slovesem. Taková situace nastane, pokud jsou slovesa v jednoduchém budoucím čase (*futuro do presente*) nebo v jednoduchém budoucím čase *préterita* (*futuro do pretérito*), pro který se užívá termín *kondicionál*. Tyto dva slovesné časy totiž vznikly spojením infinitivu významového slovesa a zkrácených forem slovesa *haver*. V jednoduchém futuru se za sloveso připojil tvar *haver* v přítomném čase, v *kondicionálu* (*futuro do préterito*) tvar slovesa *haver* v imperfektu. Zájmeno se tradičně připojovalo za infinitiv, v novém tvaru slovesa se tak dostalo před připojenou formu slovesa *haver*.

A jelikož infinitiv v portugalštině končí na *-r*, tak stejně jako v obdobných případech enklize konečný konsonant infinitivu odpadá a klitické zájmeno na sebe vezme formu *-lo*, *-la*, *-los*, *-las*. Pokud tedy mluvíme o zájmenu ve funkci přímého předmětu ve třetí osobě; u ostatních zájmen k změnám nedochází, ačkoliv jejich pozice vůči slovesu je stejná:

estender-te-ei x estendê-lo-ei v jednoduchém budoucím čase,
estender-te-ia x estendê-lo-ia v kondicionálu.

Přízvuk v příkladech mezoklize *estendê-lo-ei*, *estendê-lo-ia* i enklize jako ve výše uvedených příkladech *vê-lo*, *vendê-las* musí být označen cirkumflexem, aby se zachoval stejný, jako je v infinitivu daného slovesa určen koncovým konsonantem *-r*.

V případě, jako je tomu u výrazu *fá-los*, je přízvuk označen ostrým znaménkem, aby se zachoval přízvuk a zároveň otevřenost, jako je tomu u výrazu *faz*.

A analogicky, pokud výraz zkrácený enklizí nemá přízvuk určen poslední hláskou, která mu odpadne, přízvuk označen v novém výrazu není (*encontramo-la*).

Přehled forem klitických zájmen však stále není úplný, formy zájmen s počátečním přidaným *l-* se vyskytují i po tvarech *nos*, *vos*, *eis*. Analogicky zde dochází ke zmizení poslední souhlásky, koncového *s* a vznikají tak tvary *ei-lo*, *no-lo*, *vo-lo* apod.

Pro úplnost připojujeme tabulku všech těchto kontrakcí.

	me	te	lhe	nos	vos	lhes
o	mo	to	lho	no-lo	vo-lo	lho
os	mos	tos	lhos	no-los	vo-los	lhos
a	ma	ta	lha	no-la	vo-la	lha
as	mas	tas	lhas	no-las	vo-las	lhas

Běžně se setkáme s názorem, že tyto formy jsou považovány za archaické i ve spisovné mluvě nebo v oficiální komunikaci, ovšem v literatuře i v novinách se s nimi

setkáme běžně, proto bychom si mohli dovolit v tomto bodě se zmíněným tradovaným názorem nesouhlasit.

Vokativní formy (titulování)

Vokativní formy oslovování slouží k účelu exteriorizace emoční intenzity a upoutání pozornosti adresáta. Bývají zpravidla odděleny čárkou. Mohou být různými slovními druhy. Například v rámci oslovování v rodině se jedná o vlastní jména („*Pedro*, anda cá!“), o podstatná jména, jež přímo pojmenovávají vztah mezi mluvčím a adresátem („*Pai*, o que pensas?“). Takovým příkladem je i oslovení *filho/filha*. Kromě toho může být charakter takových oslovení i adjektivní (*querido/querida*).

2.2.4 Vývoj oslovování v portugalštině

Živý jazyk se stále vyvíjí a přizpůsobuje společenským změnám – přijímá nová slova z cizích jazyků, pojmenovává nové skutečnosti. Exkurze do historie oslovování nám tak může být zároveň nápomocná při utváření přesnější představy o vývoji portugalské společnosti.

Budu vycházet především z disertační práce „Jazyková zdvořilost“ (Cortesia Linguística) Davida Fernandese Rodrigueze, která pojednává o jazykových prostředcích vyjadřování zdvořilosti z diachronního i synchronního hlediska.⁵⁷ Jednu kapitolu věnuje autor přímo oslovování.

Jako další významný zdroj posloužil pro tuto práci soubor esejí profesora Lindley Cintry *O formách oslovování v portugalském jazyce* (Sobre »Formas de tratamento« na Língua Portuguesa).

Čerpala jsem i z nedlouhého odstavce, který je součástí *Historie portugalského jazyka* (História da Língua Portuguesa) Paula Teyssiera.⁵⁸

⁵⁷ RODRIGUES, David Fernandes. Cortesia Linguística. Uma Competência Discursiva-textual. Lisboa: Faculdade de Ciências Sociais e Humanas da Universidade Nova de Lisboa. [2003]. [online]. Dostupné z: www.ese.ipvic.pt/drodrigues/teses/DRodrigues_Doutoramento.pdf.

⁵⁸ TEYSSIER, Paul. História da Língua Portuguesa. Tradução de Celso Cunha. 4ª edição portuguesa. Lisboa: Livraria Sá da Costa Editora, 1990.

Lindley Cintra dělí historii oslovování v Portugalsku do tří období, jeho dělení komentuje později ve své studii Rodrigues:

a) konec 13. stol. – první desetiletí 15. stol. (português antigo)

Doba zájmených forem *tu* a *vós*. *Tu* se užívalo mezi lidmi, kteří si byli blízcí, zájmenem *vós* se oslovovali lidé, mezi nimiž nebyla intimita, aniž by při tom hrálo roli cokoliv jiného. Společenské postavení nebylo rozhodující, jak uvádí Rodrigues:

„Je to čas užívání zájmených forem oslovování *tu* a *vós*, přičemž první zmiňovaný výraz se používal na osobní rovině mezi blízkými lidmi, a ten druhý výraz všude tam, kde se nehodilo použití zájmena *tu*, ať už byl adresátem král či arcibiskup, rolník nebo vesničan.”⁵⁹

Oproti českému jazyku tak vychází najevo velký rozdíl celého systému oslovování už od počátku jeho zaznamenaného vývoje: V češtině existuje formální a neformální plán, zvolené oslovení závisí na tom, za jakých okolností se komunikátor setkává s adresátem, v portugalštině oslovení záleží spíše na stupni intimity (*intimidade*) panující mezi nimi a míře vzájemné úcty (*cortesia*). V portugalštině tohoto období (*português antigo*) schéma vypadalo takto:

Oslovení jednoho adresáta:

Forma vyjadřující intimitu..... *tu*, sloveso ve 2. os. sg.

Forma vyjadřující zdvořilost.....*vós*, sloveso ve 2. os. pl.

Oslovení více adresátů:

Obecná forma (indiferente).....*vós*, sloveso ve 2. os. pl.

⁵⁹ „... é o tempo das formas pronominais de FT's tu e vós, a primeira usada entre íntimos e próximos, a segunda entre pessoas cuja relação não consentia o uso de tu, fosse ela o rei ou arcebispo, rústico ou vilão.”
RODRIGUES, David Fernandes. *Cortesia Linguística. Uma Competência Discursiva-textual*. Lisboa: Faculdade de Ciências Sociais e Humanas da Universidade Nova de Lisboa. [2003]. [online]. Dostupné z: www.eselipvc.pt/drodrigues/teses/DRodrigues_Doutoramento.pdf, s. 345.

b) 15. stol. – 1. pol. 18. stol. (português pré-clássico e clássico)

V tomto období se kromě zájmen *tu* a *vós* objevují další. Formálnější, nebo přesněji, ta pro vyjádření větší úcty. K významovému posunu zájmen *tu* a *vós* nedochází.

Oslovení jednoho adresáta:

Forma vyjadřující intimitu..... *tu*, sloveso ve 2. os. sg.

Formy vyjadřující zdvořilost..... ..1) *vós*, sloveso ve 2. os. pl.

2) formy se slovesem v 3. os. sg.

vossa mercê,

vossa senhoria,

vossa alteza,

vossa majestade,

vossa excelência,

vossa reverência

atd.

Oslovení více adresátů:

Obecná forma (indiferente).....*vós*, sloveso ve 2. os. pl.

Formy vyjadřující zdvořilost....*vossas mercês* atd., viz výše, sloveso ve 3. os. pl.

V nejstručnějším shrnutí můžeme říci: ve velmi hierarchizované středověké společnosti byla hojně používána oslovení *vós*, *vossa senhoria*, *vossa excelência*, oslovení *você* a *o senhor* se naopak ve větší míře rozšířila později.

Pro vývoj oslovování v tomto období jsou dostupné velmi důležité písemné prameny – regule králů Filipa II. a Jana V. z let 1597 a 1739, které zákonem ustavují formy oslovování, především ve sféře, která si žádá formální, zdvořilé oslovení.

c) od 2. pol. 18. stol. do současnosti

Toto období je bezpochyby nejsložitější. Je dobou existence různých variant portugalštiny po celém světě, obdobím diskusí, která varianta je ta „správná“, obdobím hledání a ustavování této varianty, a to i prostřednictvím diskutované „Nové dohody o pravopise“ (Novo Acordo Ortográfico).

Kontakt mezi jednotlivými variantami portugalštiny je v důsledku migrace obyvatel mezi státy a kontinenty i vzhledem k nezanedbatelnému rozšíření brazilských telenovel a jejich neklesající popularitě nejen v Brazílii, ale i v Portugalsku a lusofovní Africe stále intenzivnější.

Následující schéma vychází ze studie L. Cintry a slouží jen pro základní orientaci, protože formy oslovování a především jejich sociální aspekt, aspekt zdvořilosti, procházel a stále prochází rychlými změnami. Slouží k shrnutí existujících forem v tomto období.

Oslovení jednoho adresáta:

Forma vyjadřující intimitu..... *tu*, sloveso ve 2. os. sg.

Formy vyjadřující zdvořilost.....vždy se slovesem v 3.os. sg.

1) formy, které přetrvaly z předchozího období (português clássico e pre-clássico)

vossa mercê (você),

vossa senhoria,

vossa alteza,

vossa majestade,

vossa excelência,

vossa reverência

atd.

Jednoznačně nejproblematictější oslovení je *você*, které Lindley Cintra ve své studii uvádí mezi formami vyjadřujícími zdvořilost. Ovšem zájmeno *você* po významové stránce prošlo a stále prochází velkým vývojem. Vyvinulo se z velmi zdvořilého oslovení *vossa mercê*, v období zámořských objevů tak portugalští kolonisté oslovovali obyvatele nově

objevených území. V evropské portugalštině od té doby mohlo být *você* vnímáno jako oslovení adresáta, který je na nižším stupni společenského žebříčku, a ke kterému komunikátor nemá blízký vztah.

Matematicky vyjádřeno: *você* (– intimita, – úcta).

Odlišný vývoj portugalštiny mimo Evropu měl za důsledek to, že význam oslovení *você* překročil rámec (– intimita, – úcta/zdvořilost), jelikož se tak, zpočátku v rámci pidžinu, začali oslovovat původní obyvatelé portugalských kolonií mezi sebou. Například v lusofonní Africe tak došlo k posunu *você* (\pm intimita, \pm úcta), kdy výraz plní funkci oslovení jednoho adresáta na všech úrovních. Oslovení *o senhor* nicméně vždy platilo a stále platí za uctivější. V současné době je kvůli intenzivnímu vzájemnému styku mezi jednotlivými variantami portugalštiny situace velmi komplikovaná.

Zatímco oslovení *você* expanduje, užívání zájmena *vós* se slovesem v druhé osobě plurálu pro oslovení jednoho adresáta zaniká. Objevují se také nové formy, které portugalština na počátku novověku nezná:

2) nové formy:

a) jmenné oslovení (nikoli oslovení jménem) bez vlastního jména:

o senhor, a senhora, o senhor doutor, o senhor ministro,

b) jmenné oslovení včetně vlastního jména:

o António, o Sr. António, o Sr. Dr. António, o Sr.D. António

a Maria, a D. Maria, a Sr.ª Maria, a Sr.ª D. Maria, a Sr.^a Dr.^a D.

Maria,

c) jmenné oslovení vyjadřující rodinný vztah komunikátora a adresáta:

o pai, a mãe, o avô, a avó, o tio, o meu filho,

d) jmenné oslovení vyjadřující jiný než rodinný vztah komunikátora a adresáta:

o meu amigo, o patrão, o cavalheiro,

e) slovesné formy:

bez podmětného oslovení.

Můžeme se ovšem samozřejmě setkat s rozdílnou terminologií a klasifikací vývoje portugalského jazyka; v publikaci *Kurz vývoje portugalského jazyka*⁶⁰ (Curso de História da Língua Portuguesa) Ivo Castro dělí portugalštinu z hlediska jejího vývoje na starou (português antigo) a klasickou (português clássico), jejíž počátek klade do roku 1536, kdy vychází gramatika Fernão de Oliveira. Je zřejmé, že změny v jazyce neproběhly najednou, Ivo Castro zde také zmiňuje přechodné období, které označuje jako portugalštinu střední (português médio) nebo preklasickou (pré-clássico): „Pode dizer-se que todo o período a que chamamos português médio (ou pré-clássico) foi uma longa transição da língua medieval para uma forma estável e »clássica«“. (Dalo by se říci, že celé období, které nazýváme střední portugalština (neboli preklasiká) byla dlouhým přechodem od jazyka středověkého k jeho klasické, ustálené formě.)

Castro dále mluví o změnách, které probíhaly v klasické portugalštině, které ji odlišují od portugalštiny 18.století – vidíme tedy, že hranice mezi jednotlivými epochami vývoje jazyka jednotliví lingvisté určují velice podobně; 18. století už Castro, stejně jako Cintra, do klasické portugalštiny nepočítá. Podle názvu kapitoly *Kurzu vývoje portugalského jazyka* „Od klasické portugalštiny k portugalštině 17.století“ (Do português clássico ao português setecentista) by se dokonce dalo odvodit, že 17. století už pro Castra není dokonce ani obdobím klasické portugalštiny.

Názevům jednotlivých období vývoje portugalštiny se téměř vyhýbá Serafim da Silva Neto ve své *Historii portugalského jazyka*⁶¹ (História da Língua Portuguesa) nejprve popisuje středověkou portugalštinu, do které řadí řeč trubadúrů, poté v popisu vývoje pokračuje vždy po staletích. Na rozdíl od Castra, který upřednostňuje neliterární zdroje, Silva Neto se na literaturu jako zdroj informací o jazyce přímo zaměřuje.

Podobně jako Silva Neto přistupuje k popisu jednotlivých období brazilská lingvistka Maria Teresa Camargo Bidermanová. Ve své esejí *Formy oslovování a sociální struktury*⁶² (Formas de tratamento e estruturas sociais) také čerpá z krásné literatury a etapy vývoje

⁶⁰CASTRO, Ivo. *Curso de História da Língua Portuguesa*. Universidade aberta, Lisboa 1991.

⁶¹SILVA NETO, Serafim da. *História da Língua Portuguesa*. 4ª edição. Presença, Rio de Janeiro 1986.

⁶²BIDERMANOVÁ, Maria Teresa Camargo. „Formas de tratamento e estruturas sociais“. In: *Alfa: Revista de Linguística*. Faculdade de Filosofia, Ciências e Letras, 1972-1973, n. 18-19, p. 339-381. Všechny další citace jsou z tohoto vydání.

portugalštiny dělí na středověk, zvláště pak zpracovává 16. století a nakonec období od sedmnáctého do osmnáctého století.

Ke každému z těchto období uvádí tabulku, která znázorňuje převládající formy oslovení, a to vždy na příkladu tří archetypů: král (rei), šlechtic (nobre) a lid (povo). Závěr komentuje s přihlédnutím k teorii jazykové zdvořilosti podle Brownové a Gilmana, již jsme zmínili v naší práci i my. Poté uvádí i řadu příkladů z dobové portugalské literatury, a to především k rozšíření konceptu oslovení dané doby (například podle genderového rozlišení).

Nejprve se Bidermanová věnuje oslovení ve středověku; jedná se tedy o období, kdy Cintra a Castro mluví o staré portugalštině (português antigo). Rozdílem oproti Cintrově schématu je větší rozšíření oslovení senhor.

Tabulku jsme přejali a upravili pro naše účely takto:

Středověk

	královská rodina	šlechtický stav	lid
královská rodina	tu, vós	vós, senhor	vós, senhor
šlechtický stav	vós	vós, tu	vós, senhor
lid	tu	tu, vós	tu, vós

V prvním sloupci uvádí adresáta, v prvním řádku komunikátora.

V poznámkách Bidermanová dále upozorňuje na nereprocitu forem oslovení v rámci jedné kategorie. K tomu dochází v případě vztahu otec-syn, kdy syn otcí vyká (vós) ale otec synovi tyká (tu) a podobně ve vztahu muž žena. Zde ale Bidermanová upozorňuje na případ, kdy je tomu obráceně, tedy když žena muži tyká a on jí vyká a to nikoliv na základě vyššího postavení ve společnosti a tedy vyšší „moci“ („relação do poder“), nýbrž z důvodu emocionálního („relação emocional“).

V následující tabulce je shrnuto oslovení v 16. století, taktéž na základě tabulky a práce Bidermanové. Rozdíl tkví především v bohatším systému jmenných oslovení, jak už uvádí Cintra. Zpracování Bidermanové je však o poznání podrobnější především v tom smyslu, že Cintra popisuje systém oslovení jako celek od 15. století do první poloviny

18.století a Bidermanová mluví zvlášť o století 16. a zvlášť o době od 17. do 18. století včetně.

16. století

	královská rodina	šlechtický stav	lid
královská rodina	vós, tu	El.Rei, Senhor, Vossa Alteza, Vossa Majestade	Senhor, Vossa Alteza, Vossa Majestade
šlechtický stav	vós	vós, senhor, vossa mercê, tu	vós, senhor, vossa mercê, vossa senhoria
lid	tu	tu, vós	Vós, vossa mercê, tu

17. a 18.století

	královská rodina	šlechtický stav, vyšší vrstvy obyvatel	lid, nižší vrstvy obyvatel
královská rodina	vós, tu	vós, Senhor, Vossa Alteza, Vossa Majestade	Senhor, Vossa Alteza, Vossa Majesstade
šlechtický stav, vyšší vrstvy obyvatel	vós	senhor, Vossa Mercê, tu, vós, você	vós, senhor, Vossa Mercê, Vossa Senhoria, a menina etc.
lid, nižší vrstvy obyvatel	tu	tu, vós, você	tu, vós, você, sô mestre, sô amigo, vós

Stále musíme počítat s dvojitým principem oslovení. Méně formální oslovení, tedy formy tykání (tu) značí inferioritu, ale zároveň intimitu a naopak formálnější oslovení (vykání, onkání) značí nejen úctu, ale zároveň jistý odstup, který Bidermanová označuje jako „neintimitu“ (não-intimidade). Tato dvojsečnost jazykové zdvořilosti existovala už od počátků portugalského jazyka (viz tabulka středověk) a pokračuje do současné doby. Užití správných forem oslovení se navíc

zkomplikovalo rozdílným diatopickým vývojem, jak jsme si ukázali na příkladu zájmena *você*.

Bidermanová ve své stati zpracovává i oslovení v 19 století, s přihlédnutím právě ke skutečnosti diatopických rozdílů mezi Portugalskem a Brazílií jsme tabulku částečně převzali takto:

19. století

	královská/císařská rodina	šlechtický stav, vyšší vrstvy obyvatel	lid, nižší vrstvy obyvatel
královská/císařská rodina	senhor, meu pai, tu	Vossa Alteza, Vossa Majestade, Senhor	Vossa Alteza, Vossa Majestade, Senhor
šlechtický stav, vyšší vrstvy obyvatel	senhor, meu amigo, o marquês, você	senhor, Vossa Excia, você, tu	Senhor, Vossa Senhoria, Sinhô, Sinhá, etc.
lid, nižší vrstvy obyvatel	tu	tu, você	tu, você

Zde pak Bidermanová dokazuje, kdy došlo v Brazílii ke změně. Do poloviny 19. století bylo *você* oslovením, kdy adresátem byly osoby mladší nebo méně společensky významné a zároveň oslovením pro osoby stejně významné z hlediska moci (ve významu power Gilmana a Browna), avšak navzájem sobě cizí (tedy bez solidarity tak jak o ní mluví Brown a Gilman). Ke změně došlo na přelomu 19. a 20. století, jak Bidermanová dokazuje na příkladu korespondence Machada de Assis:

Até os anos 70 Machado usava *tu* com os íntimos, de modo geral. No final do século XIX e começo do XX serve-se quase exclusivamente de *você*. O fato mais significativo a esse respeito encontra-se na sua correspondência com seu amigo Salvador de Mendonça. Machado tratava-o por *tu* até 1901; passa então a usar *você*, apesar de conservar possessivos da 2^a pessoa.⁶³

(Až do sedmdesátých let Machado užíval pro oslovování svých známých především zájmena *tu*. Na konci 19. století a na začátku století 20. se už nicméně užívá téměř výlučně zájmena *você*. Nejjasnější důkaz této změny najdeme v Machadově korespondenci s jeho přítelem Salvadorem de Medonçou. Machado mu až do roku 1901 tykal, a poté začal užívat zájmena *você*, přivlastňoval mu ovšem stále gramatickou druhou osobou.)

⁶³ BIDERMANOVÁ, op. cit. S. 364.

Ve dvacátém století už Bidermanová rozpracovává systém oslovování zvláště pro evropskou a zvláště pro brazilskou portugalskou. Samotné tabulky jsou koncipovány odlišně od těch předchozích, jsou zde pečlivěji začleněny dvousečné kategorie intimity (solidarity) a moci (nadřazenosti).

20. století - Portugalsko

	+ intimita	– intimita
vyšší postavení		V. Excia
	o senhor, a senhora, o menino, a menina	o senhor, a senhora, o menino, a menina
rovné postavení	tu	familiérněji <i>voce</i> , mezi neznámými o senhor, a senhora, o menino, a menina
nižší postavení	tu	<i>voce</i>

Sémantika moci a intimity je zde nahlédnuta vždy z pozice komunikátora, postavení adresáta je uvedeno v levém sloupci, oslovení ve sloupcích v závislosti na intimitě mezi komunikujícími je uvedeno v prostředním a pravém sloupci. Dělicí čáru je ovšem určit přesně nemožné, všimněme si tu zájmena *voce*, které je podle tabulky mimo jiné charakterizováno jako oslovení mezi sobě rovnými a bez intimity mezi komunikátorem a adresátem, přesto však by na škále intimity bylo blíže k prostřednímu sloupci, je tedy v tabulce uvedeno s poznámkou o tom, že značí větší familérnost mezi komunikujícími.

Pro srovnání uvádíme i tabulku, která se týká oslovování ve 20. století v Brazílii, opět vytvořenou na základě práce Marie Bidermanové. Je zde patrné nápadné zjednodušení celého systému.

	+ intimita	– intimita
vyšší postavení	o senhor, a senhora	o senhor, a senhora
rovné postavení	o senhor, a senhora	o senhor, a senhora, <i>voce</i>
nižší postavení	<i>voce</i>	<i>voce</i>

Ve skutečnosti se ovšem v brazilské portugalštině i dnes můžeme setkat i s tykáním, jak uvádí například Vera Lúcia Paredesová ve svém příspěvku do sborníku o heterogenitě a vývoji brazilské portugalštiny i v závislosti s jejím kontaktem s evropskou variantou jazyka i se španělštinou. Článek se jmenuje „Návrat zájmena *tu* do riodejaneirské mluvy“⁶⁴; tento fenomén se týká jen některých částí Brazílie.

Tolik k teorii, nyní máme všechny předpoklady k tomu přistoupit k vlastní analýze textů.

⁶⁴PAREDES, Vera Lúcia. “O retorno do pronome tu à fala carioca”. In: RONCARATI, Cláudia & ABRAÇADO, Jussara. (orgs.) *Português brasileiro: contato lingüístico, heterogeneidade e história*. Rio de Janeiro: 7 Letras, 2003, p. 160-169.

3. PRAKTICKÁ ČÁST: textová analýza:

3.1 Oslovování v divadelní hře Almeidy Garretta

Mnich Luís de Sousa

Jako první text k analýze jsme vybrali divadelní hru Almeidy Garretta *Mnich Luís de Sousa* (Frei Luís de Sousa) z roku 1844, jejíž děj je ovšem zasazen na počátek 17. století. Otevře se nám tak prostor k tomu posoudit, nakolik Garrettova představa odpovídá stavu systému oslovování v dané době, a to na základě vývoje jazyka, jak jsme jej popsali v předchozí kapitole, tak ve srovnání s autentickými texty doby okolo počátku 17. století. Rádi bychom problém probrali co nejkompexněji. Budeme se věnovat rozdílu v užívání nejen zájmen, které do oslovování vstupují, ale i užití druhé a třetí osoby slovesné v souvislosti s tím, kdo se na koho obrací. „Kdo“ a „na koho“ ve významu společenského postavení a vzájemného vztahu. Ke konkrétnímu tvaru slovesa se dále váže užití osobních, přivlastňovacích i klitických zájmen a samozřejmě bude vhodné zamyslet se i nad použitím vlastních jmen, titulů a dalších jazykových prostředků v mezilidské interakci.

Postavy a děj dramatu

Pro analýzu oslovování je důležité znát vztahy mezi jednotlivými postavami z hlediska vzájemné intimity, společenského žebříčku a úcty (moci). A naopak, oslovování je vodítkem k určení míry vzájemné intimity mezi jednotlivými postavami a pomáhá je hierarchizovat na společenském žebříčku.

Po shrnutí děje teprve zanalyzujeme, jaké formy oslovení a oslovování postavy dramatu ve vzájemné interakci volí.

Mnich Luís de Sousa je drama o třech aktech, které těží z portugalské literární tradice. Jedním z hlavních hrdinů je šlechtic Manuel de Sousa, významný prozaik 17. století.⁶⁵

Jde tedy o historickou hru, což nás může přivést na myšlenku, jestli Almeida Garrett nepoužívá archaizující formy oslovování i vzhledem ke své vlastní době, a zda se tak jako

65 Dostáváme se do doby prvních let filipovského panství prosycených sebastianismem.

čtenáři nesetkáme s formami ještě staršími, než byly obvyklé v době vzniku díla, tedy v polovině devatenáctého století.

Důležité pro analýzu oslovení a oslovování je prostředí, v jakém se drama odehrává – jde o šlechtickou rodinu a jejich služebnictvo.

Manuel de Sousa má za manželku paní Magdalenu de Vilhena, je otcem její třináctileté dcery Marie de Noronha. Důležitou postavou je jejich sluha Telmo Pais, jenž rodině slouží věrně už po léta, a vychází najevo, že býval sluhou a přítelem i Magdalenina prvního manžela Joãa de Portugal, který zmizel v bitvě u Alcácer-Quibiru. Sedm let po zmíněné bitvě se Magdalena provdá právě za Manuela de Sousu. Pronásledují ji výčitky svědomí, protože náklonnost k Manuelovi pociťovala už za života svého prvního manžela, a přestože ji v sobě potlačovala a byla Joãovi fyzicky věrná, stále se cítí vinna. Vnitřním rozporem je zmítán i Telmo Pais, oddaný přítel Joãa, který ke své nové rodině, jak Manuela, Magdalenu a jejich dceru nazývá, velice přilnul.

Mladička Maria také tuší, že je něco v nepořádku. Situace se vystupňuje, když Manuel z vlastenectví zakládá požár vlastního domu a rodina je nucena se přestěhovat do paláce, který patřival domnělému mrtvému. Hrůzy dony Magdaleny a vnitřní zmatek Telma Paise se stupňují.

Brzy ve svém domě přijmou poutníka, který přináší Magdaleně zprávu ze Svaté země od muže, jenž tam strávil dvacet let v zajetí, do kterého se dostal v bitvě u Alcácer-Quibiru. Vzkazuje Magdaleně, že João de Portugal je stále na živu. To uvrhne celou rodinu do hlubokého zoufalství, protože tím se sňatek Manuela a Magdaleny stane nelegitimním a jejich dcera zatracenou v očích tehdejší společnosti i ve svých vlastních. Do neštěstí jsou tak uvrženi všichni: poutník je ve skutečnosti sám João de Portugal, který se vrátil ze zajetí za svou láskou, ale zjistil, že Magdalena už miluje jiného. Pověří Telma úkolem, ať Magdalenu uklidní, ať jí řekne, že onen poutník byl jen nějaký podvodník, poslaný nepřáteli jejího muže, a že o něm už nikdo víc neslyšel. Staví tudíž Telma před obrovské dilema, jestli tím uvrhnout svého přítele a někdejšího pána v zapomnění a zachránit tak Marii, Magdalenu a Manuela.

Pro Manuela, ač svou ženu miluje, je vzniklý stav neúnosný, stejně jako pro Marii, která, jak sama říká, umírá hanbou, když pochopí, kým onen poutník ve skutečnosti je, ještě než se Telmo odhodlá splnit, oč ho João de Portugal žádá.

Nejprve se pokusíme o kvalitativní rozbor oslovení v jedné konkrétní scéně *Mnicha Luíse de Sousa*, následně přejdeme k obecnějšímu rozboru oslovení v celém jmenovaném dramatu. Po kvalitativní a kvantitativní analýze dojdeme k závěru srovnáním výsledku své práce s diachronním vývojem portugalštiny, který byl nastíněn v teoretické části práce.

Ke kvalitativnímu rozboru jsme zvolili druhou scénu prvního aktu, která je typickým příkladem jevu vyskytujícího se v celé hře. Dochází tu totiž k výraznému kolísání mezi formami oslovení mezi komunikátorem a adresátem, a to i v rámci jedné promluvy.

Analýza druhé scény prvního aktu.

Magdalena a Telmo: příklad kolísání forem oslovení

První oslovení ve druhé scéně prvního aktu dramatu je adresované vdané paní Magdaleně z úst věrného rodinného sluhy Telma. Ten k ní přichází se slovy: „a minha senhora está a ler?“ (má paní právě čte?).⁶⁶ K zamyšlení nad tímto typem oslovení mě poprvé přivedla první přednáška Mgr. Šárky Grauové v rámci Úvodu do portugalské literatury, kurzu pořádaného v rámci výuky na FF UK v Praze, která se zabývala mimo jiné vztahem jazyka a národní identity, konkrétněji portugalské potřeby hierarchizace, která už tenkrát byla studentům přiblížena prostřednictvím rozdílů v používání druhé a třetí osoby v přímém oslovení v dialogu.

Konkrétněji: jinak působí věta: „za to můžete vy“ a jinak věta „za to může pán“. Odstup a větší úctu lze vycítit z oslovení *pán* než z oslovení *vy*. Oslovení *můj pán*, *o meu senhor*, v tomto případě *a minha senhora* působí ještě podřízeněji. Telmo je sluha, „svou paní“ neosloví ani jejím vlastním jménem a onká jí. Ona mu naproti tomu odpoví: „Ah! Sois vós, Telmo...“ (Ach! To jste Vy, Telmo...).⁶⁷ Použije druhou osobu slovesnou v množném čísle, jedná se tedy o vykání. Ještě v rámci té samé promluvy Magdalena ale řekne: „o teu valido, aquele nosso livro, Telmo“, přičemž zájmeno *teu* náleží druhé osobě jednotného čísla. Objevuje se tu jev spojení gramaticky vzájemně nekorespondujících zájmen a sloves v oslovení. To je v češtině nemyslitelné; k obdobné situaci docházet nemůže. Všimněme si také, jak je zde vykání spojeno s oslovením (titulováním) křestním jménem.

66 GARRETT, Almeida. Frei Luiz de Souza. [online]. [cit. 2.3.20010]. Dostupné z <http://www.gutenberg.org/files/17591/17591-8.txt>.

67 Ibid.

Následující Telmova promluva mi byla podkladem ke vstupu do problematiky oslovení *senhor* a jeho spojení s určitým členem, přivlastňovacím zájmenem a vlastním jménem. Víme, že Madalenu její sluha oslovil *a minha senhora*, když se na ni přímo obrátil. Zde posléze mluví o *svém pánovi*: „*não sei latim como meu senhor... quero dizer, como o senhor Manuel de Sousa-Coutinho*” (neumím latinsky jako můj pán ... chci říct, jako pan Manuel de Sousa Coutinho).⁶⁸ Pro lepší vzhled z lingvistického hlediska na tomto místě připomeňme, co se v dramatu postupně odkrývá. Telmo se sám zmítá v pochybnostech, kdo je více „jeho pán“, zda první manžel Magdaleny, João de Portugal, který zmizel v bitvě u Alcácer-Quibiru, nebo Manuel de Sousa, kterého si Magdalena vzala za muže po sedmi letech marného čekání na zprávy o svém nezvěstném prvním choti. Po titulování *meu senhor* přichází opravení nebo upřesnění *o senhor* s použitím celého vlastního jména. U *meu senhor* není užit člen, nenajdeme ho ale ani v druhém oslovení Magdaleny, kdy *a minha senhora* nahradí *minha senhora*. Zde se nicméně jedná o oslovení, které je do promluvy vloženo a je i oddělené čárkou, a ne o zahájení konverzace jako na začátku: „*A minha senhora está a ler?*“

Tedy: „*Mas, minha senhora, isto de a Palavra de Deus estar assim n'outra lingua, n'uma lingua que a gente... que toda a gente não intende!*“ (Ale, má paní, toto ze Slova Božího v cizím jazyce, v jazyce kterému lidé... kterému ne všichni lidé rozumí!)⁶⁹

Zda se jedná o opravení nebo upřesnění, jestli *meu senhor* a *o senhor Manuel de Sousa* jsou jedna osoba, v tuto chvíli pravděpodobně neví ani sám Telmo, my si všimněme použití určitého členu k označení konkrétně jmenované osoby v jejím titulování, nikoli přímém oslovení. Zmiňuji se o tom, protože v portugalštině se díky používání třetí osoby v oslovení „o někom“ mluví často stejně jako „s někým“. To je i případ výrazu *a gente*⁷⁰, který je také použit ve výše citovaných úryvcích.

Dále v Telmově promluvě k Magdaleně opět narazíme na výraz „*confesso-vos*“, zájmeno předmětné nepřímé pro druhou osobu množného čísla gramaticky nekorrespondující se třetí osobou singuláru dříve použitou ve slovesných tvarech v oslovení Magdaleny jejím sluhou. Jde o posunutí o jednu úroveň níže obdobně jako tomu při slovesném tvaru ve druhé

68 Ibid.

69 Ibid.

70 lidé, jedná se ale o tvar jednotného čísla

osobě množného čísla spojeným s užitím přivlastňovacího zájmena druhé osoby singuláru. („Sois vós, Telmo“ x „teu valido livro“.) Přidrží se schématu, že nejuctivější oslovení je ve třetí osobě singuláru, následuje druhá osoba plurálu a nejméně uctivé je oslovení, kdy se užívá druhé osoby singuláru.

Magdalena oslovuje Telma zájmenem *vós* a užívá druhé osoby množného čísla, osobní zájmeno v přemětu má tvar *vos*, ovšem přivlastňuje mu druhou osobou jednotného čísla: užije slovního spojení *teu valido livro*⁷¹, nikoli *vosso valido livro*. Od vykání nicméně plynule přechází k tykání. Srovnajme: „Olhae, Telmo; eu não vos quero dar conselhos“ a „Es muito amigo d'ella, Telmo?“

Stejně tak Telmo přechází od onkání k méně uctivému a více intimnímu typu oslovování – užívá tvary druhé osoby množného čísla. Kolísáním mezi rozličnými formami oslovování se vyznačuje celá hra.

Telmo je Magdalenin sluha. Magdalena stojí na vyšším stupni společenského žebříčku a on by jí měl z pozice sluhy vyjadřovat úctu.

V hlavních rolích Telmo jako komunikátor a Magdalena jako adresát

Následující tabulky shrnují, jak se Telmo obrací k Magdaleně ve druhé scéně prvního aktu.

Slovesné tvary	slovesný tvar 2.os.pl. – vykání	slovesný tvar 3.os.sg - onkání
počet výskytů	16	2
příklady	Quizestes ouvi-lo... está ditto. Não digaes mais, senhora, não me lembreis de tudo o que eu era. Continueae , dizei , minha senhora. ja sabereis porquê	A minha senhora está a ler?... Pois não se lembra , minha senhora [...]

Na této tabulce stojí za povšimnutí především kolísání slovesných tvarů v oslovování. Dochází k němu nejen v rámci jedné scény, ale dokonce i v rámci jedné promluvy, kdy se k Magdaleně obrátí se slovy „não se **lembra**“, užije tak třetí osobu jednotného čísla a vzápětí ji adresuje tvarem druhé osoby množného čísla „ja **sabereis** porquê“. Přechází tak od onkání

⁷¹Viz výše.

k vykání.

Pois não se **lembra**, minha senhora, que ao principio, era uma criança que eu não podia...—é a verdade, não a podia ver: ja **sabereis** porquê...

(A pamatujete, má paní, že nejdřív to bylo dítě, které jsem nemohl... —je to tak, které jsem nemohl ani vidět, a vy už víte proč...)⁷²

V naprosté většině případů (16) Telmo Magdaleně vykává, k onkání se uchýlí jen dvakrát. Korespondujícího zájmena *vós* nicméně nikdy neužije jako podmětu, jen jednou jako přímého předmětu. Jeden je i výskyt nominalizovaného *a minha senhora* v obdobné pozici. Alespoň v užití přivlastňovacích zájmen nedochází k výkyvům, ve všech případech Telmo Magdaleně přivlastňuje zájmenem *vosso*, adekvátně k vykání, jehož se většinou drží.

zájmena osobní podmětná	a minha senhora (1x)
zájmena osobní předmětová nepřízvučná	vós (5x), se (1x)
zájmena osobní předmětová přízvučná	a minha senhora (1x), vós (1x)
přivlastňovací zájmena	vždy tvary odvozené od <i>vós</i> : <i>vosso</i> , <i>vossa</i> , <i>vossos</i> , <i>vossas</i>

Tabulka užívání zájmen si žádá dalšího vysvětlení. Zatímco ve shrnujícím schématu Cintra zařazuje výrazy *senhora*, *a minha senhora*, *o senhor doutor Sousa* apod. mezi jmenné formy oslovení, v *Nové mluvnici portugalského jazyka* (Nova Gramática de Língua Portuguesa) je uvádí pod „pronomes de tratamento“, tedy pod zájmena. Nominální formy oslovení (formas de tratamento nominais) jsou zároveň osobními zájmeny pro oslovování (pronomes de tratamento) ovšem jedině v případech, kdy se nominální oslovení shoduje v čísle se slovesem a není od něj nijak odděleno. Pro toto oddělení výrazů se užívá čárka a v českém jazyce je po gramatické stránce vyjádřeno vokativem. V tabulce jako titulování.

Typ oslovení	počet výskytů	příklady
Titulování: podstatná jména v oslovení (mimo funkci podmětu)	20	Não digaes mais, senhora , não me lembreis de tudo o que eu era.
Jmenné oslovení (ve funkci podmětu)	1	A minha senhora está a ler?...
Slovesné oslovení	17	Não digaes mais, senhora (...)
Zájmenné oslovení	0	Např. <i>vós digaes</i> , <i>tu dizes</i>

⁷² GARRETT, Almeida. Op.cit.

Titulování	počet výskytů
a minha senhora	1
minha senhora	9
senhora	5
senhora D. Magdalena	2
minha ricca senhora	1
minha ama	1
Magdalena	1
celkem	20

Velký počet nominálního nezájmeného oslovení je dán dramatičností Telmových promluv, jak je vidět na následujícím úryvku:

Senhora... senhora D. Magdalena, minha ama, minha senhora... castigae-me... mandae-me ja castigar, mandae-me cortar ésta lingua perra que não toma insino.- Oh senhora, senhora!...
(Paní... paní dono Magdaleno, moje paní, má paní... potrestejte mě... nechte mě hned teď potrestat, ať mi vyříznou ten čubčí jazyk nevzdělance. – Ach paní, paní!...)⁷³

V rámci oslovení se zde Telmo k Magdaleně obrací prostřednictvím slovesa 3x a nominálního nezájmeného oslovení užije hned 6x.

Po prostudování textu se v těchto změnách slovesných osob dají vysledovat tato pravidla:

Slovo *senhora* (*senhor*) hraje na poli oslovování komplikovanou úlohu; kolísá ve svém vymezení mezi osobním zájmenem, bývá součástí vlastního jména, nebo se může jednat o zvolání, přičemž hranice mezi jednotlivými kategoriemi jsou nejasné.

To, jak Telmo oslovuje Madalenu můžeme považovat za vzor oslovování podřízeného nadřízenému, lépe však celé situaci porozumíme, když si připomeneme specifika jejich vztahu, které v Dějinách portugalské literatury popsali autoři Saraiva a Lopes: „... zajímavé je zjištění, jak se hra přenáší přes jeden z kánonů klasické tragédie (sociální výlučnost) a připisuje etickou vznešenost sluhovi Telmovi, kterého ženské postavy z celého srdce zbožňují, a proto si nevědí rady, jak s ním jednat.“⁷⁴

A je si Telmo jistý, jak má jednat s nimi, potažmo s Magdalenou? Může být jedním z

⁷³ Ibid.

⁷⁴ SARAIVA, António José - LOPES, Óscar. *Dějiny portugalské literatury*. Praha : Odeon, 1972.

projevů této nejistoty Telmovo přecházení od onkání k vykání? Stává se tak kolísání v oslovování odrazem neúplného vymezení vzájemného vztahu mezi paní a jejím sluhou? Jak se navzájem vnímají tyto postavy? Ačkoli je zřejmé, že si Magdaléna Telma velice váží, jeho připomínání starých časů a dokonce to, že ji obviňuje, že svého prvního manžela Jana Portugalského nemilovala, jí jistě příjemné není. Na druhou stranu Telmovo postavení v rodině jeho pánů musí být dostatečně pevné, aby si mohl dovolit něco takového říct.

Z tabulek lze odvodit, že Telmo v naprosté většině případů Magdaleně vykává, tvary jiných forem oslovování jsou výjimečné.

V hlavních rolích Magdalena jako komunikátor a Telmo jako adresát

V případech, kdy Magdalena oslovuje Telma, je kolísání forem oslovování mnohem výraznější, vykání mírně převažuje. Pro srovnání:

Slovesné tvary	vykání	tykání
počet výskytů	33	27
příklady	<i>sois vós, Telmo</i> <i>Vós fostes o aio e amigo de meu senhor</i>	<i>que tu mesmo... tu mesmo... sim, não cres devéras?</i> <i>es tu a sua donna</i> <i>es tu que andas</i>

Ostatní zájmena		
zájmena osobní předmětová nepřízvučná	12x <i>vós</i> 2x <i>te</i> 2x <i>t'o</i> 5x <i>-te</i>	<i>dizer-t'o: eu não sei como heide fazer para te dar conselhos. Conheci-te de tam criança</i>
zájmena osobní předmětová přízvučná	2x <i>vós</i> 1x <i>ti</i>	<i>em vós, Telmo, em vós so tenho sido para vós, tenho-vos obedecido como filha.</i> <i>costumei-me a olhar para ti com</i>
přivlastňovací zájmena	2x <i>teu</i> a jeho formy 3x <i>vosso</i> a jeho formy	
osobní zájmena podmětná	4x <i>tu</i>	<i>E tu, tu, meu Telmo, que es tam seu prodigiosa desgraça em que tu mesmo... tu mesmo... sim, não cres devéras?</i>
před slovesem	1x <i>tu</i>	<i>tu tomáste</i>
za slovesem	2x <i>tu</i> , 1x <i>vós</i>	<i>es tu a sua donna</i> <i>E es tu que andas</i> <i>sois vós, Telmo</i>

Jmenné nepodmětné oslovení	počet výskytů
<i>Telmo</i>	8
<i>meu Telmo</i>	3
<i>meu amigo</i>	1
<i>Oh Telmo!</i>	1
<i>homem</i>	2
<i>meu bom Telmo</i>	1
<i>amigo</i>	1
celkem	17

	počet výskytů	příklad
nominální formy nepodmětné	17	<i>E tu, tu, meu Telmo, que es tam seu Mas, meu amigo, tu tomáste Calae-vos, calae-vos, pelas dores de Jesus Christo, homem.</i>
slovesné formy	54	<i>Ouvi-me com atenção. Ficastes-me em logar de pae:</i>
zájmenné formy podmětne	<i>vós 2 tu 4–5</i>	<i>sois vós, Telmo Vós fostes o aio e amigo de meu senhor tu tomáste es tu a sua donna es tu que andas que tu mesmo... tu mesmo... sim, não cres devéras?</i>

Systém oslovování v Garrettově *Mnichu Luís de Sousovi*: tykání, vykání, onkání a forma se zájmenem *você*

Tykání

Tykání jako oslovování jednoho adresáta zájmenem *tu* a jeho formami a druhou osobou jednotného čísla slovesa může spadat do kategorie zájmenných i slovesných oslovení. Jako všechny ostatní formy i tato může stát s nominálním nepodmětným typem oslovení, v češtině vyjadřovaným vokativem. Jako ilustrační příklad může sloužit tabulka z předchozího oddílu práce, která shrnuje, jak se Magdalena obrací na Telma v nepodmětném nominálním oslovení. Jedná se hlavně o výrazy jako *Telmo* (samostatně stojící křestní jméno), *amigo* a formy obojího s přivlastňovacím zájmenem:

*E tu, tu, meu Telmo, que es tam seu
Mas, meu amigo, tu tomáste*

Tykání je v portugalštině jedna z nejstarších forem oslovování a od počátku značila intimitu a důvěru mezi komunikátorem a adresátem. Nabízí se srovnání se zdvořilejším *vós*, které implikovalo jistou distanci. V 16. století se tykání užívalo jako oslovení značící extrémní důvěru nebo jako oslovení adresáta podřízeného komunikátorovi. Od té doby se však tykání rozšířilo a to především mezi mladými lidmi. Nejprve bylo myslitelné pouze mezi osobami stejného pohlaví, v polovině devatenáctého století to už však neplatilo a tykali si jak muži se ženami, tak i lidé různého věku. V Garrettově době už tykání nemělo výlučně důvěrný charakter, přestože zdvořilost a distance byly častěji spojovány s oslovováním ve třetí osobě slovesné.

V Garrettově dramatu *Magdalena Telmovi* většinou tyká. Z kontextu je zřejmé, že společensky je Magdalena Telmovi nadřizena, tykání tedy může být oslovením adresáta podřízeného komunikátorovi. Zároveň mu velice důvěřuje a zná ho dlouhá léta, tykání může tedy být i výrazem intimity a důvěry. Také si Telma váží a prohlašuje, že jí byl otcem, měla by mu tedy i prokazovat úctu. Přestože tykání se v devatenáctém století začalo užívat i mezi lidmi různých generací, Garrettova Marie si svým rodičům nicméně tykat nedovolí; Magdalenin respekt k Telmovi bych tedy spíš spatřovala v tom, že by mu vykala. A jejich komplikovaný vztah, kdy ho Magdalena poslouchá jako otce a on ji poslouchá jako její sluha, podtrhuje i kolísání mezi tykáním a vykáním, jež je v případě, kdy Magdalena adresuje promluvu Telmovi, velmi vyrovnané (v druhé scéně se formy vykání objeví 33x, tykání 27x).

Telmo Magdaleně netyká nikdy; aby sluha tykal své paní se zdá společensky nepřijatelné, společenská hierarchie má silnější vliv než intimita a důvěra.

Magdalena a Manuel své dceři v naprosté většině případů tykají (jen jednou ji Manuel osloví *você*).

Maria svým rodičům tyká na konci dramatu, když se obrací ke své matce: „*Não queres? Tu tambem não, pae?—Não quero. E eu heide morrer assim... e elle vem ahi...*“ (Nechceš? Ty taky ne, tati? – Nechcete. Musím umřít... e tam přichází on...)⁷⁵

Marii tyká i její strýc Jorge: „*A bençam de Deus te cubra, filha!*“ (Bůh ti žehnej, dcero!).⁷⁶

Tykají si i manželé mezi sebou a bratři Manuel a Jorge, Magdalena tyká i svým

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Ibid.

služebným; Dorothee: „**Não me apartes** os olhos d'ella, Dorothea. **Ouve.**“ (Nespouštěj z ní oči, Dorotheo. Poslouchej)⁷⁷ a Mirandě: „**Vai, ouves**, Miranda? **Vai** e deixa-**te** lá estar até **veres** chegar o bergantim“ (Běž, slyšíš Mirando? Běž a zůstaň tam do té doby, než uvidíš připlouvat bergantinu).⁷⁸

Navzájem si mezi sebou tykají manželé a sourozenci; tykání tak můžeme definovat pro užívání v komunikaci rovného s rovným (za předpokladu, že manžel není nadřizený manželce) z hlediska společenského žebříčku a také za oslovení vyjadřující důvěru a intimitu.

Tak v Garrettově dramatu tyká Magdalena svým služebným (někdy Telmovi, většinou Mirandě a Dorothee), tykání je tedy užíváno i tehdy, oslovuje-li nadřizený podřizeného, ale nikdy ne podřizený nadřizeného: Telmo ani žádná ze služebných Magdaleně netykají.

Rodiče svým dětem tykají – Magdalena a Manuel se ke své dceři jinak než druhou osobou jednotného čísla neobráť. Ona jim z hlediska podřizeného, ale intimního vztahu někdy vykává, výjimečně onká a jak už jsme výše poznamenali, v závěru hry jim i tyká. Tykat z podřizeného postavení lze za podmínky, že jsou si adresát a komunikátor velmi blízcí (rodič x dítě, manžel x manželka).

Oblast oslovování neznámých osob, tedy bez intimity, nám v Garrettově hře může přiblížit poutník. Ten si s Magdalenou vykává, ale s Telmem tyká. Telmo se uchyluje k vykání ve chvíli, kdy v poutníkovi pozná svého dobrého přítele Jana Portugalského, jemuž je jako jeho služebník společensky podřizen.

Tykání je tedy na základě Garrettova dramatu *Mnich Luís de Sousa* obvyklé mezi manželi a mezi sourozenci, pánové mohou tykat svým služebným, ale není to pravidlem, v rámci rodiny se tyká dětem (ale služebnictvo jim tyká jen výjimečně) a tykání je možné mezi neznámými osobami, pokud to příležitost dovolí (spíše neformálně a v nižších společenských vrstvách).

Z hlediska zdvořilosti, intimity a společenské hierarchie je tykání možné

a) mezi sobě rovnými:

1) pokud jsou si velice blízcí (+ intimita, – formalita)

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ Ibid.

– mezi manželi Manuelem a Magdalenou, ale už ne ve vztahu švagr–švagrová,

2) mezi neznámými méně formálně (– intimita, – formalita)

– mezi služebným Telmem a neznámým poutníkem, ale nikoliv mezi člověkem z vyšší společenské vrstvy a poutníkem,

b) oslovuje-li nadřizený podřízeného, pokud jsou si blízcí (+ intimita, – formalita)

Jorge, Jan i Marie Telmovi většinou tykají, je jim velmi blízký, Manuel mu vykává a Magdalena mu někdy vykává, někdy tyká.

Vykání v jednotném čísle

Vós se pro oslovení jednoho adresáta podle Cintry užívalo ve staré portugalině (português antigo) všude tam, kde okolnosti nedovolovaly tykání nebo pro oslovení bez intimity. V klasické portugalštině (português clássico) se pro zdvořilé oslovení jednoho adresáta vedle vykání užívají i nominální formy, spojené se třetí osobou jednotného čísla (*vossa mercê, vossa senhoria...*).

Podle Cintrova schématu se vykání v jednotném čísle od druhé poloviny 18. století už neuvádí. A skutečně, například ve *Zhoubné lásce* (1863) Camila Castela Branca vykání v jednotném čísle nenajdeme, prokazatelně není ani v Garrettově díle *Cesty po mé zemi*. V jeho básni *Miragaia: Romance popular* (1844) se vykání v jednotném čísle opět objevuje. Je tedy možné, že Almeida Garrett ve svých dílech užíval vykání v jednotném čísle jako archaizujícího prvku jen pro ta díla, která zasadil do minulosti.

V Garrettově dramatu *Mnich Luís de Sousa* je vykání v jednotném čísle užíváno hojně. Mírně převažuje nad tykáním a velice výrazně nad onkáním.

Nicméně, tentýž komunikátor se obrací k témuž adresátovi a plynule přechází od vykání k jiným formám. Na rozdíl od tykání není v dramatu vykání skoro nikdy výlučnou formou oslovování mezi dvěma postavami: Telmo Magdaleně vykává, ale občas se uchýlí i k oslovení třetí osobou jednotného čísla, přestože, jak ukazují tabulky, opravdu jen výjimečně. Magdalena Telmovi přibližně z 50 % vykává a z 50 % tyká; Magdalena a poutník si navzájem vykávají:

Magdalena. E o que eu podér fazer-**vos**, todo o amparo e gasalhado que podér dar-**vos**, **contae** commigo, bom velho, e com meu marido, que hade folgar de **vos** proteger...

Eu ja **vos** pedi alguma coisa, senhora?

Magdalena. Pois **perdoae**, se **vos** offendi, amigo.

(*Magdalena*. A co pro vás mohu udělat, poskytnu vám ubytování a možnost si odpočinout, počítejte s tím, že se o vás postaráme, já i můj manžel, který si vezme volno, aby vám pomohl...

Romeiro. A já jsem vás snad o něco žádal, madam?

Magdalena. Tak promiňte, jestli jsem vás urazila, příteli.)⁷⁹

Ačkoliv ve většině hry Magdalena Manuelovi tyká, v šesté scéně třetího aktu mu pro změnu vyká. Její první manžel, poutník, si myslí, že ho poznala a mluví k němu, není to ale pravda. „Espôso, espôso! **abri**-me, por quem **sois**. Bem sei que aqui **estaes: abri**“ (Choti, choti! Otevři mi přece. Dobře vím, že tu jsi, otevři).⁸⁰

Magdalena často vyká Jorgeovi a on vyká jí: „Tambem estou desassocegado como **vós**, mana Magdalena: mas **não vos afflijaes**, espero que não hade ser nada“ (Také jsem znepokojen, Magdaleno: ale nedělejte si starosti, doufám, že to nic není).⁸¹

Když Maria oslovuje svou matku, často střídá vykání a onkání: „**Quereis vós** saber, mãe, uma tristeza muito grande que eu tenho?—A mãe ja não **chora**, não? ja se não **infada** commigo?“ (Chcete říct, maminko, o jednom mém velkém smutku? —Maminko, nepláčete, že ne? Už se na mě nezlobíte?).⁸²

Vykají tak děti svým rodičům, ale nikoli rodiče svým dětem, vykají pánové svým služebným a služební svým pánům. Ve vyšší společnosti si vykají neznámí lidé, v nižších vrstvách je přípustné i tykání. Ve vyšších společenských vrstvách je na základě analýzy Garretta možné i vykání v blízké rodině: kromě zmiňovaného vztahu dítě–rodič si mezi sebou vykají Magdalena a její švagr Jorge. Vykání v jednotném čísle je tak v Garrettově dramatu

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Ibid.

⁸² Ibid.

z vyšší společnosti vůbec nejčastější formou oslovování (viz tabulka v závěrečných srovnáních).

Ve hře tak vykají:

a) nadřízení svým podřízeným:

- mohou jim i tykat,

b) podřízení svým nadřízeným:

- Telmo například vyká všem svým nadřízeným, jen 2x Magdalenu osloví 3. osobou slovesnou a jednou Marii, která je ještě dítě, tyká (užije tvaru *-te*, formy zájmena *tu* ve funkci nepřímého předmětu),
- platí i pro tak velkou míru intimity, jako je mezi rodiči a dětmi,
- mohou i onkat (výjimečné),

c) sobě navzájem neznámí lidé, pokud alespoň jeden z nich patří do vyšší společenské vrstvy:

- sluha Telmo a neznámý poutník si tykají, než je odhalena pravá identita poutníka,

d) sobě rovní lidé z vyšší společnosti, i pokud jsou z širší rodiny (švagr–švagrová).

Onkání (oslovování jednoho adresáta třetí osobou slovesnou jednotného čísla)

Objevuje se jen výjimečně, dvakrát ho užije Marie směrem ke své matce, které jinak vyká, jak už jsme uvedli výše: „**Quereis vós** saber, mãe, uma tristeza muito grande que eu tenho?—A mãe ja não **chora**, não? ja se não **infada** commigo?“⁸³

Pak Marie užije onkání, když se obrací ke svému strýci; opět ale užívá i ve hře obvyklejší vykání: „Tio, **venha**, quero ver se me accommodam os meus livrinhos; (*confidencialmente*) e os meus papeis, que eu tambem tenho papeis: **deixae** que lá na outra casa **vos** heide mostrar... Mas segrêdo?“ (Strýčku, pojďte, chci se doma uvelebit se svými knihami; /*sebevědomě*/ a se svými úkoly, protože mám také nějaké úkoly: dovolte mi Vám tam to všechno předvést... Ale ani muk?).⁸⁴

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Ibid.

A jednou Marie onká i Telmovi, opět se jedná o výjimku; na všech ostatních místech mu vyká nebo tyká: „Mas não **diz** a verdade toda o senhor Telmo-Paes (...)“ (Ale neříkáte celou pravdu, pane Telmo-Pais [...]).⁸⁵

Téměř všechny případy onkání v dramatu má na svědomí mladičká dívka. Jak už jsme zmínili výše, také dvakrát osloví třetí osobou slovesnou jednotného čísla Telmo Magdalenu.

A minha senhora **está** a ler?...
Pois não se **lembra**, minha senhora [...]

Tak se onkání v *Garrettově Mnichu Luísovi de Sousa* objevuje jen velmi sporadicky. Na základě těchto několika málo příkladů nelze uvést jiný uspokojivý závěr než ten, že se třetí osoba slovesná pro oslovení jednoho adresáta v analyzovaném dramatu příliš často nevyskytuje.

Užití zájmena *você* v Garrettově dramatu

Manuel, *surrindo*. Se tu sabes tudo! Maria, minha Maria. (*Amimando-a*) Mas não sabias ainda agora de quem era aquelle retratto...

Maria. Sabía.

Manuel. Ah! **você sabia** e estava fingindo?

(*Manuel*, *s úsměvem*. A že ty víš všechno! Marie, moje Marie. (*Pohladí ji*) Ale doted' jsi nevěděla, kdo je na tom portrétu...

Maria. Věděla.

Manuel. Aha! Věděla jsi to a dělala jsi, jako že ne?)⁸⁶

Toto je jediný případ užití zájmena *você* v celé hře, osloví tak otec svoji dceru, které zpravidla tyká. Jedná se o situaci, kdy adresátem je osoba podřízená komunikátorovi, ale zároveň je mezi nimi velká míra intimity. Situace, kdy je tohoto oslovení použito, je když se otec na svoji dceru obrací v mírně humorném duchu. Tak jako v předchozím oddíle i co se týče užívání *você* v celé hře, můžeme pouze shrnout, že se v tomto dramatu příliš často nevyskytuje.

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Ibid.

Závěr analýzy

Na základě analýzy jsme zjistili, že formy oslovení v Garretově dramatu *Mnich Luís de Sousa* neodpovídají formám, které se podle Lindleyho Cintry používaly v době vzniku tohoto dramatu, tedy kolem roku 1844. Neodpovídá především četnost jejich výskytu: zatímco podle Cintry by vykání v jednotném čísle mělo být v Garretově době na ústupu, v divadelní hře tato forma převažuje, a zatímco doba poloviny devatenáctého století přála rozvoji jmenných forem oslovení (podmětných), ve hře je jich užito jen sporadicky.

Další zvláštní jev je kolísání forem oslovení, kdy jeden komunikátor tomu samému adresátovi jednou vykává, jednou tyká, nebo dokonce i onká.

Tykání se užívá v těchto vztazích:

komunikátor -----> adresát

1. Manuel-----> Magdalena
2. Manuel-----> Jorge
3. Magdalena-----> Marie
4. João-----> Telmo
5. neznámý poutník-----> Telmo
6. Jorge-----> Marie
7. Jorge-----> Telmo
8. Jorge-----> Manuel
9. Telmo-----> neznámý poutník

Neznámý poutník je ve skutečnosti João de Portugal; to samozřejmě mění jeho postavení ve společnosti, proto tak João ve schématu vystupuje dvakrát: postavy dramatu ho oslovují podle toho, za koho ho považují.

Následující schéma ukazuje, mezi kterými komunikátory a adresáty převažuje tykání, pokud není jedinou formou oslovení.

Manuel----->Marie
Magdalena-----> Manuel

Ve sloupci „připustné“ jsou zaznamenány ty výskyty, když komunikátor adresátovi potyká jen výjimečně, to je v případech:

Telmo----->Marie
 Jorge-----> neznámý poutník

Výsledek tedy vypadá následovně:

	výlučně	převažující	připustné	maximálně
tykání	9	2	2	13
onkání	0	0	3	3
vocé	0	0	1	1
vykání	9	4	2	15

Do této tabulky nebyly zařazeny případy, kdy jasně nepřevažuje žádná forma: je tomu tak, když je Marie komunikátor a Telmo adresát a když Magdalena mluví ke svým služebným. Tyto všechny případy jsou barevně označené v tabulce výše, čísla tu neznamenaají počet výskytů dané formy oslovení v *Mnichu Luísovi de Sousa*, ale počet vztahů komunikátor – adresát, kde se daná forma vyskytuje buď výlučně, nebo ve kterých převažuje, či kde se alespoň jednou vyskytla (je tedy přípustná) a následně součet všech kategorií, přičemž množiny „výlučně“, „převažující“ a „připustné“ nemají žádný společný průnik a všechny jsou podmnožinami hodnot, které jsou v té které kategorii ve sloupečku „maximálně“.

V přehledu a v analýze jsme se doposud nevěnovali oslovení v množném čísle; zde situace není tak komplikovaná a postačí velice jednoduché shrnutí: pro všechny typy oslovení v množném čísle se užívá 3. os. mn. č. V textu se nicméně podobné oslovení vyskytuje spíše výjimečně.

Vrátíme-li se k oslovení jednoho adresáta, můžeme konstatovat, že se Garret ve svém dramatu pravděpodobně pokouší užívat forem oslovení, které byly obvyklé v době, do které je děj zasazen.

3.2 Frei Luís de Sousa versus autentické texty

Díky tomu, že páter a historiograf Luís de Sousa je skutečnou postavou, můžeme dokonce přesně určit rok, kdy se drama odehrává. Luís de Sousa se narodil kolem roku 1556

jako urozený šlechtic Manuel de Sousa. Požár, který budoucí dominikán založil ve svém paláci v Almadě, aby se tam nemohli představitelé španělské nadvlády schovat před epidemií, je historicky potvrzená událost roku 1599. Sousovi životopisci zaznamenávají, že se skutečně oženil s Madalenou de Vilhena a i s ní roku 1613 vstoupil do dominikánského řádu, jelikož Madalenin manžel se nečekaně vrátil, ač byl považován za padlého v bitvě u Alcácer-Quibiru (1578). Garrettovo drama tak víceméně odpovídá historickým událostem a můžeme ho zasadit do roku 1613, jelikož všechny dialogy a všechny scény jsou z doby krátce před návratem Jana Portugalského. Rozdíl je, že zatímco podle historiografů je požár Sousova paláce zasazen do roku 1599, v Garrettově dramatu bezprostředně předchází Janově návratu.

Z jakého období by tedy měly být texty, které budeme s Garrettovým dramatem srovnávat? Definitivně z doby okolo roku 1613, ovšem musíme si určit, jak velkou toleranci jsme ochotni akceptovat a jak si určíme hranice.

Garrettovo drama se odehrává v době, když v Portugalsku vládla filipovská dynastie. Toto období můžeme vymezit lety 1580–1640 a můžeme ho považovat za ucelené i z pohledu vývoje portugalského jazyka, potažmo portugalského oslovování, jelikož je to doba, kdy se na královském dvoře mluvilo španělsky a španělština (kastilština) se prosazovala i v literatuře portugalských autorů a v divadle hraném na území dnešního Portugalska.

Nejzašší hranicí je nám tedy rok 1580, rok pravděpodobného pohřbu Luíse de Camõesa. Díla tohoto velikána tedy pro potřeby naší analýzy použít nemůžeme, po roce 1580 už nic bohužel nenapsal. V *Dějínách portugalské literatury* Saraiva a Lopes dělí literaturu tohoto údobí na historiografii, prózu inspirovanou náboženstvím a na díla nesoucí bezprostřední „Camõesovu stopu“. Kromě shrnutí těchto je pro naše zkoumání důležité, jak na tom bylo divadlo. Velice cenná pro naši analýzu jsou zejména díla dialogické povahy. Zdrojem nám tak bude mimo jiné šestnáct didaktických dialogů Francisca Rodriguese Loba *Dvůr na venkově*. Velkým divadelníkem tohoto období byl i Francisco Manuel de Melo, ten ovšem tvořil až později – jeho velké dílo *Hra o šlechtickém učni*, ve které se, jak jsme zmínili v předchozí části, nachází nejstarší zaznamenané užití zájmena *você*, je z roku 1665, je tedy z doby restaurace a vlády Jana V. V období filipovského panství Melo napsal mladické sonety, které toho o vývoji oslovování příliš nevyprávějí. Otázkou zůstává, nakolik nám mohou být nápomocny portugalské texty, které vznikaly touto dobou v Brazílii. Odpovědí by mohlo být, že brazilská portugalská španělština se snad za tak krátkou dobu od vzniku kolonie a za stálého kontaktu

s Portugalskem nemohla příliš odlišovat; jistě nicméně bude třeba zvážit vždy všechny okolnosti vzniku textů, stejně jako i vzdělání a jazykovou vybavenost jejich autorů.

Saraiva a Lopes ve svých *Dějínách portugalské literatury* upozorňují na „neobyčejný rozvoj evropského divadla“, které sice navazuje na středověké divadlo moralit, frašek a mirrakul, ale herectví se stalo profesí, divadla stálými budovami a autoři divadelních her slavnými (alespoň z tehdejšího hlediska později, tzn. v dnešní době). Popularizace komedie italské dell'arte jde ruku v ruce s shakespearovským rozvojem anglického divadla, francouzskou školou se svým představitelem Molièrem a španělským divadlem Lope de Vegy. Právě španělská dramatická tvorba se v Lisabonu těšila velké oblibě – v první portugalské divadelní budově, lisabonském Pátium das Arcas, se tak konají představení divadelních her lopovské a calderónovské školy ještě před nástupem filipovské dynastie. Španělština na portugalských divadelních prknech hraje významnou roli i za restaurace: španělští byli herci, španělsky portugalské obecnstvo dobře rozumělo a španělsky divadelní hry psal ještě Manuel de Melo, Jacinto Cordeiro⁸⁷ a Henrique Gomes⁸⁸.

3.2.1 Oslování v *autu Na sv. Vavřince Josého Anchiety*

V jistém slova smyslu můžeme za divadelní hry filipovského období považovat i katechetické hry pátera Anchiety. Nicméně, je více než třeba je nazírat velice kriticky, jelikož na jejich význam v mapování vývoje portugalského oslovování musí být nahlíženo ve všech souvislostech: José Anchieta (1534-1597) se narodil na španělských Kanárských ostrovech, studoval v Coimbre a roku 1553 odjel jako misionář do Brazílie, kde psal a komponoval své divadelní hry, které nemusí odpovídat konceptu oslovování v evropské portugalštině filipovské doby, přestože se datují do 80. a 90. let 16. století. Hry jsou často vícejazyčné – kromě portugalštiny užívá Anchieta i kastilštinu (španělštinu), místní indiánské jazyky a latinu. Například *Auto de São Lourenço* (hra u příležitosti svátku sv. Vavřince) z roku 1583)

⁸⁷ Jeden z nejslavnějších lisabonských dramatiků 17. století, známý především svou hrou *El juramento ante Dios y lealtad contra el amor* (1630).

⁸⁸ Viz ARRAIS, Amador. *Dialogos de Dom Frey Amador Arraiz, bispo de Portalegre. Revistos e acrescentados polo mesmo autor nesta segunda impressão*. Em Coimbra, Na Officina de Diogo Gomez Lovreyro, Impressor da Vniuersidade. Com Licença de Sancto Officio et Ordinario et Priuilegio Real. Anno do senhor de MDCIII. [online]. Dostupné z: <http://purl.pt/14115>, Biblioteca Nacional de Portugal, Biblioteca Nacional Digital.

obsahuje 867 veršů psaných tupijsky, 597 kastilsky, 1 guaranijsky a 40 portugalsky⁸⁹. V rámci projektu www.virtualbooks.com.br je hra přístupná online a celá v portugalštině s moderní ortografií. Vzhledem k vícjazyčné povaze díla, španělskému původu autora a příslušnosti k brazilské literatuře nepřístupíme k rozsáhlé textové analýze, jen krátce shrneme formy oslovování, které se zde objevují.

Ve hře vystupuje „král ďáblů“ Guaixará a jeho svěřenci Aimbirê a Saravaia, kteří mají všichni jména původu od indiánského kmene Tamoiů, kteří se proti Portugalscům spojili s Francouzi. Dále zde vystupují Tatuarana, Urubu a Jaguaruçu - společníci jmenovaných démonů, římscí císaři Valeriano a Décio, patron Ria sv. Sebastián a patron osady São Lourenço sv. Vavřinec, stařenka, anděl, Boží láska a Boží bázeň, zajatci a společníci.

Převládá zde tykání, tedy formy zájmena *tu* a druhá osoba slovesná, což je dáno především symbolickou povahou díla: démoni-svěřenci tykají králi démonů a on jim, lid tyká Bohu i Ježíši, když se modlí, stařenka tyká démonům i Bohu, démoni si recipročně tykají s římskými císaři. Ti si navzájem také tykají, o sobě samých však někdy mluví ve třetí osobě.

Valeriano říká Déciovi:

„O Décio, cruel tirano!

Já **pagas**, e pagará

Contigo Valeriano“⁹⁰

Décio, krutý tyran!

Hned zaplatíš, a platit bude

S tebou Valeriano

Pro oslovení více adresátů Anchieta užívá zájmena *vós* a příslušných zýjmenných a slovesných tvarů, s tímto vykáním se ovšem setkáme i když démon oslovuje pouze císaře Décia, když mu ukazuje jeho trpícího přítele císaře Valeriana:

„Aqui está Valeriano

vosso leal companheiro,

⁸⁹ Viz údaje dostupné z: <http://romanistika.ff.cuni.cz/pt/>

⁹⁰ ANCHIETA, José de. *Auto de São Lourenço*. Copyright© 2000/2003 Virtualbooks, Virtual Books Online M&M Editores Ltda. Rua Benedito Valadares, 429 – centro 35660-000 Pará de Minas – MG.S. 37.

buscai-o por **sua** mão!⁹¹

(Tady je Valeriano

váš věrný společník

tak si ho vezměte sám!)

3.3 Oslovování v *Dialozích Amadora Arraise*

Portugalský duchovní a zároveň spisovatel Amador Arrais se narodil roku 1630 v Beje. Podílel se na stavbě katedrály Sé v Coimbre, hrál důležitou roli při vykupování křesťanů zajatých v bitvě u Alcácer-Quibiru. Byl zvolený biskupem v Portalegre (1581) a později vstoupil do řádu bosých karmelitánů (1596). Předtím však dokončil své největší dílo, jímž jsou právě *Dialogy*⁹² (Diálogos). Titul není v žádném případě zavádějící – jedná se skutečně o jednotlivé dialogy, ve kterých jen s obtížemi čtenář nachází stopy tehdy moderního konceptismu, naopak jsou psané běžným, přístupným jazykem, respektujícím gramatická pravidla, což je přeně to, co pro naši analýzu potřebujeme. Našemu účelu dobře slouží i to, že se jedná o dialogy nemocného člověka, kterého postupně navštěvuje deset jeho přátel různých povolání a z různých společenských vrstev a my zde tak můžeme sledovat formy oslovování mezi dalšími i z hlediska postavení na společenském žebříčku, sémantiky moci a solidarity.

Je však naší povinností na tomto místě zároveň zpochybnit originalitu díla: *Dialogy* započal už bratr Amadorra Arraise Jerónimo; hlavně a především, jak uvádí Saraiva-Lopes, Arrais opsal celé stránky z Chvaloreči (1540) Jõaa de Barros. My se nyní podíváme, jakých forem oslovování Arrais užívá ve svém přepracovaném vydání *Dialogů*, kterému roku 1600 inkvizice udělila povolení. Tato verze byla vytištěna roku 1604.

Onkání v Arraisových Dialozích

Jak jsme již konstatovali, onkání je v systému portugalského oslovování unikátní tím, že se pojí s různým nominativním oslovením, které může zároveň fungovat jako podmět věty,

⁹¹ Ibid. S. 43.

⁹² ARRAIS, Amador. *Dialogos* de Dom Frey Amador Arraiz, bispo de Portalegre. Revistas e acrescentados polo mesmo autor nesta segunda impressão. Em Coimbra, Na Officina de Diogo Gomez Lovreyro, Impressor da Vniuersidade. Com Licença de Sancto Officio et Ordinario et Priuilegio Real. Anno do senhor de MDCIII. [online]. Dostupné z: <http://purl.pt/14115>, Biblioteca Nacional de Portugal, Biblioteca Nacional Digital. Všechny další citace jsou z tohoto vydání. Číslování stránek uvádíme podle toho o kolikátou stranu původního tisku se jedná – už titulní stranu počítáme jako stranu 1.

popřípadě jako jiný větný člen přímo se účatnickí syntaktické stavby, nejen jako vokativní oslovení oddělené čárkou.

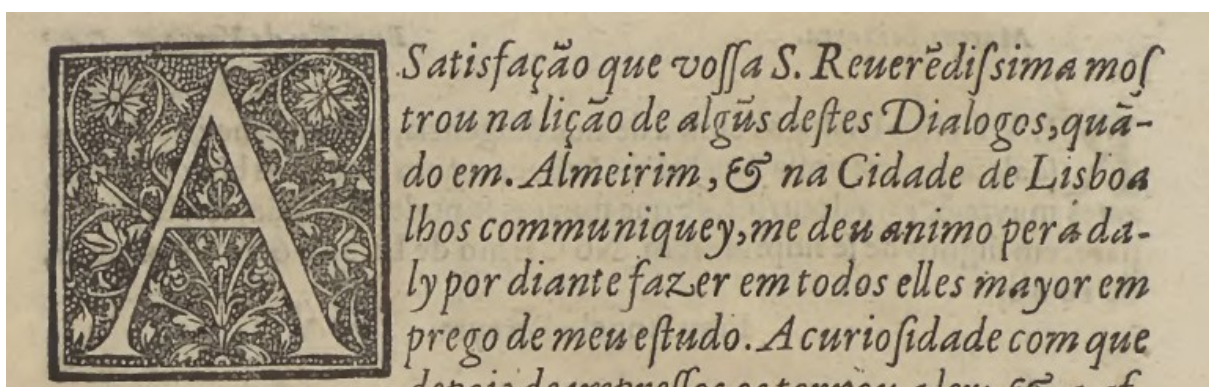
S onkáním se setkáme už ve věnování Arraisova spisu Georgovi de Ataide. Biskup zde oslovuje ve formálním spisu svého přítele, také biskupa, jejich vztah jako komunikátora a adresáta bychom mohli snad charakterizovat takto:

+intimita, +solidarita, + rovné společenské postavení, + formalita, + úcta

Arrais se v této situaci drží třetí osoby jednotného čísla ve všech slovesných, jmenných i zájmených tvarech, s výjimkou oslovení „Vossa S. Reverendissima“ nebo nezkráceně „Vossa Senhoria Reverendissima“, kde přivlastňovací zájmeno patří k druhé osobě množného čísla. Ovšem, jak uvádí Cintra i Bidermanová, toto zájmeno se ve spojení se jmenným oslovením 3.os.j.č. tohoto typu (Vossa Alteza, Vossa Majestade a konečně později i Vossa Mercê) objevuje už v 15. století, je tedy v těchto případech s onkáním těsně spjato nejen u Arraise, jehož věnování biskupu Georgovi de Ataide zde uvádíme s původní ortografií a ukázkou původního dokumentu:

A Satisfação que vossa S. Reuerendissima mostrou na lição de alguns Destes Dialogos, quando em. Almeirim, E na cidade de Lisboa lhos communiquey, me deu animo per a daly por diante fazer em todos elles mayor em prego do meu estudo.⁹³

(Uspokojení, které jste, referende, projevoval při četbě některých z těchto Dialogů, když jsem Vám je ukázal v Almeirimu a v Lisabonu, mě povzbudilo. Tehdy jsem z nich učinil hlavní předmět svého studia.)

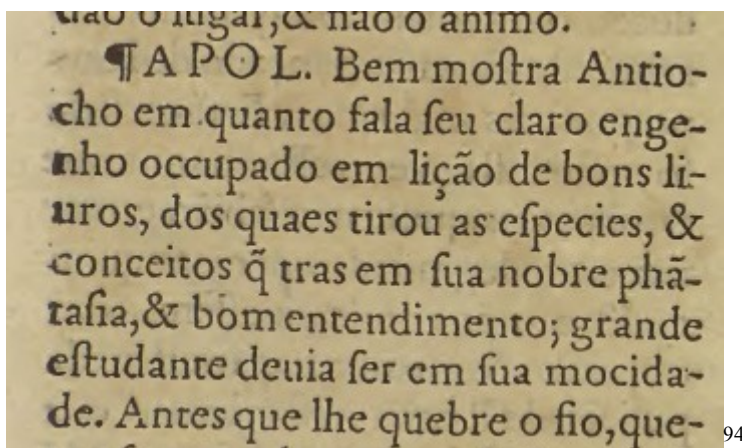
Ve zkoumaném díle Amadora Arraise se setkáme s onkáním s užitím podmětného jmenného oslovení znovu hned v jeho prvním dialogu, kdy nemocného Antiocha u jeho lůžka

⁹³ Ibid. S.8.

navštíví lékař Apolónio a mluví k nemocnému takto:

Bem mostra Antiocho em quanto fala seu claro engenho occupado em lição de bons liuros, dos quaes tirou as especies, & conceitos q tras em sua nobre phatasia, & entendimento, grande estudante deuia ser em sua mocidade.

(Antiocho, když mluvíte, promlouvá ke mě i váš důvtip, který jistě užíváte při četbě dobrých knih, z nichž jste si odnesl koncepce a pojmy, které se usídlily ve vaší vznešené mysli a fantazii.)

Na základě citovaného úryvku můžeme odvodit několik faktů o zúčastněných osobách: komunikátor i adresát budou vzdělání – u doktora se vzdělání rozumí samo sebou, navíc se svým pacientem baví o knihách, přičemž okolo roku 1600 rozhodně nebyli gramotní všichni. Univerzitního vzdělání se pravděpodobně dostalo oběma; lékař říká Antiochovi, že musel být dobrým studentem, když byl mladý, což nám navíc indikuje skutečnost, že pacient už mladý není. Doktor svému pacientu onká, ale tituluje ho jeho křesním jménem, nikoli oslovením “senhor”, mohlo by se tedy jednat o osoby stojící podobně vysoko na společenském žebříčku. Mohla by mazi nimi být i jistá intimita, ovšem nevyjádřená tykáním, jelikož oba pochází spíš z vyšší vrstvy a tam je obvyklejší užívat formálnější oslovení (viz oddíl o vývoji portugalského oslovování).

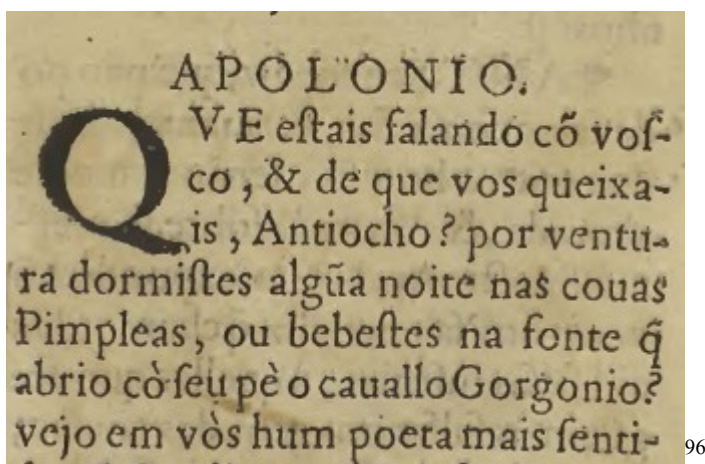
Gramaticky se zde setkáme s onkáním, tedy se třetí osobou jednotného čísla u sloves v **přítomném čase**, *jednoduchém čase minulém* a imperfektu a ve 3.os.j.č. jsou i příslušná přivlasňovací zájmena, tedy tvary “seu” a “sua”. „Bem **mostra** Antiocho em quanto **fala** seu claro engenho occupado em lição de bons liuros, dos quaes *tirou* as especies, & conceitos q

⁹⁴ Ibid. S. 53.

tras em sua nobre phatasia, & entendimento, grande estudante deuia ser em sua mocidade.”⁹⁵

Vykání v Arraisových *Dialozích*

I v Arraisových *Dialozích* se setkáme s kolísáním mezi vykáním a onkáním v rámci jednoho rozhovoru. Vidíme tedy, že Garretovo řešení oslovení mezi jeho postavami dramatu zasazeného do doby Arraisovy nemuselo být neodpovídající. V obou případech jeden a ten samý komunikátor jednomu konkrétnímu adresátu někdy vyká a někdy onká, aniž se nějak změní základní premisy jejich rozhovoru. Sluha Telmo v Garrettově dramatu své nadřízené Madaleně nejprve onká a poté přejde k vykání, stejně jako od onkání k vykání přejde doktor Apolonio, když adresuje Antiochovi:

Vidíme jasný příklad vykání ve slovesných tvarech přítomných,

Qve **estais** falando cõ vosco, de que vos **queixais**, Antiocho?

i minulých:

por ventura **dormistes** algũa noite nas cousas Pimpleas, ou **bebestes** na fonte [...]

Formy druhé osoby množného čísla mají i zájmena v oslovování, ať už jsou v některé z klitických pozic,

Qve estais falando cõ vosco, de que **vos** queixais, Antiocho?

nebo stojí ve spojení s předložkou,

Qve estais falando **cõ vosco**, de que vos queixais, Antiocho?

⁹⁵ Příslušné slovesné časy jsou v ukázce označeny stejným fontem jako názvy slovesných časů v odstavci nad citací.

⁹⁶ Ibid., s.57.

vejo **em vòs** hum poeta

Zde jen krátce upozorníme na budoucí vývoj grafie:

cõ voľco > comvosco

em vòs > em vós

Další postavy v Arraisových *Dialogích* a jejich oslovování

Národní portugalská knihovna (Biblioteca Nacional de Portugal) uveřejnila na svých stránkách deset z šestnácti Arraisových Dialogů. Lékař Apolónio se účastní toho prvního, dále navštěvují nemocného Antiocha další postavy a on s nimi dále rozmlouvá o nejrůznějších tématech, i když největší slovo má právě nemocný – vede dlouhé monology o špatnostech a zločinnostech Židů, slávě portugalských králů a mořeplavců. V rozhovorech převažuje vykání, s tykáním se setkáme jen když Arrais ústy své postavy nemocného Antiocha cituje Camðese, konkrétně konec čtvrtého zpěvu Lusovců.

Nemocný Antiocho si tak vyká s rytířem Herculanem (Herculano Caualleyro) ve čtvrtém dialogu o slávě a trumfu lusitánského lidu (da gloria, y tryumpho dos Lvsitanos); navzájem si vykají Antiocho a duchovní (Olimpio Religifo), který k nemocnému přichází v okamžiku blížící se smrti a vede s ním desátý dialog o vzývání panny Marie (da invocacam da nossa senhora).

3.2.3 Oslovování v díle *Dvůr na venkově* Francisca Rodriguese Loba

Francisco Rodrigues Lobo bývá považován za Camðesova žáka. Narodil se pravděpodobně roku 1579 v Leirii, vystudoval práva v Coimbře a přijal nižší svěcení. Byl spjat se šlechtou, některá svá díla věnoval představitelům bragančského rodu. Když připočteme Lobovo coimberské vzdělání, můžeme konstatovat, že pronikl do vyšších vrstev obyvatel, a tak oslovování nejen neurozených osob, ale i šlechticů, které užívá ve svých dílech má předpoklady být skutečně autentické.

Lobo psal především básně, nás ovšem bude zajímat jeho pozdní dílo *Dvůr na venkově*⁹⁷. Venkovem se zde myslí vesnice blízko Lisabonu, kde se děj odehrává a dvorem se rozumí příslušníci portugalského dvorského života, kteří se v době filipovské nadvlády museli stáhnout do ústraní. Příslušník rodové šlechty však v tomto díle vystupuje jen jeden, dom Júlio. Dalšími osobami jsou vzdělaný doktor, mladičkový student poezie a stařec, který je bývalým služebníkem jednoho z „dvorských grandů“⁹⁸.

O stylu a jazyce Saraiva a Lopes prohlašují, že se jedná o „vzor akademické prózy, o knihu typickou „eliptickou a dvořansky vybroušenou větou i svým bohatstvím přísloví a idiomatických půvabů“⁹⁹. Zároveň však jmenovaní autoři *Dějiny portugalské literatury* upozorňují, že „je si však třeba povšimnout, že v oblasti lexika a větné stavby propaguje Rodrigues Lobo trvale platnou zásadu užívání běžného jazyka a vymycování tvarů zastaralých nebo výstředních“¹⁰⁰.

Dialogů se účastní hostitel Leonardo, „antigo morador d'aquelle logar, que tambem o fôra em outra edade da casa dos reis“¹⁰¹ (starousedlík na tom místě, který jím už byl za jiné doby a vlády jiného královského rodu) a jeho hosté:

[...] um Letrado que ali tinha um casal e que já tivera honrados cargos de governo da justiça na Cidade, homem prudente, concertado na vida, Doutor na sua profissão e lido nas histórias da humanidade; um Fidalgo mancebo, inclinado ao exercício da caça e muito afeiçoado às coisas da pátria, em cujas histórias estava bem visto; um Estudante de bom engenho, que, entre os seus estudos, se empregava algumas vezes nos da poesia; um velho não muito rico, que tinha servido a um dos Grandes da Corte, com cujo galardão se reparara naquele lugar, homem de boa criação, e, além de bem entendido, notavelmente engraçado no que dizia, e muito natural de uma murmuração que ficasse entre o couro e a carne, sem dar ferida penetrante.

([...] učenec který tam míval usedlost, bývalý soudní úředník, moudrý muž, nohama pevně na zemi, profesí doktor, zběhlý v dějinách lidstva: mladičkový šlechtic, inklinující k loveckému sportu, velice nadšený vlastenec, znalý dějin své země: nadaný a důvtipný student, který se mezi učením často nořil ho hlubin poezie: nepříliš bohatý stařec, který kdysi sloužil jedné významné osobnosti dvora, jejíž přičiněním se za odměnu dostal na toto místo, dobře vychovaný muž, jehož břitké, učené a zábavné průpovídky řaly do černého aniž by někoho zraňovaly.)

⁹⁷ LOBO, Francisco Rodrigues. *Corte na aldeia*. [on-line]. [cit. 18-11-2011] Projecto Vercial, 2001-2006. <http://alfarrabio.di.uminho.pt/vercial>. Baseada na edição de 1619. Actualizou-se a grafia.

Dostupné z: <http://www.esnips.com/displayimage.php?pid=5372217>. Všechny další citace jsou z tohoto vydání.

⁹⁸ Viz. SARAIVA-LOPES, s. 221.

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ Ibid., s 222.

¹⁰¹ LOBO, Francisco Rodrigues. Op.cit, s. 4.

Představují se nám zde tedy čtyři osoby: doktor se jmenuje Lívio , mladý šlechtic Dom Júlio, student Píndaro a stařec Solino. Na své usedlosti je hostí Leonardo. Nejsou jedinými hosty, jsou však těmi, jež Lobo nechá nejvíce promlouvat.

V díle naprosto převažuje vykání, a to pro jednotné i množné číslo, jako oslovení jednoho i více adresátů. Ke kolísání forem oslovování dochází výjimečně.

Z Leonardova chování k hostům je cítit jistá intimita i úcta, přijímá je „s radostí i dvorností“ (com contentamento e cõrtesia). Když k němu přijdou Píndaro a Solino, uvítá je slovy „pesa-me que não **viésseis** mais cedo“¹⁰² (mrzí mě, že jste nepřišli dříve), máme zde tedy příklad vykání v množném čísle ve slovesném tvaru konjunktivu imperfekta. Abychom vše uvedli na pravou míru, Leonarda mrzí pozdní příchod hostů z důvodu, že už mu na stole nezbylo moc zákusků. Nemůžeme zde tato slova považovat za důkaz velké intimity, že by se mu po nich tak stýskalo.

Píndaro Leonardovi také vyká: „Eu sei a que **tendes** de me fazer mercê,“¹⁰³ (Já vím, proč mi musíte prokazovat přízeň;) náznaky onkání v konverzaci všech zúčastněných jsou v titulování oslovením *senhor* ve spojení s křesním jménem (senhor Leonardo) v přítomnosti toho, jemuž toto oslovení přísluší, které je zde spíše ve formě nepřímého adresování („pode ser que o cumprimento do sr. Leonardo não ficara solto e livre“¹⁰⁴ [mohlo by se stát že pozdravení pana Leonarda zůstalo jen tak viset ve vzduchu]). Podobná situace nastává, když se Leonardo obrací k Solinovi, ovšem už bez olovení *senhor*: „É tão saborosa a murmuração de Solino“¹⁰⁵ (Solinovo drmolení lahodí mému sluchu). Mohli bychom tedy mluvit o jisté hierarchizaci, jelikož Solino *senhor* není, *senhor da casa* je Leonardo, ke jménu šlechtice Júlia se titul Dom (D.) pojí v textu vždy, Lívio je titulován jako doktor (o doutor). I přes titulování, které se pojí spíše se třetí os.j.č. se postavy drží vykání, tak jako Píndaro zde: „Não merecia eu, **sr. Leonardo, a vós**, nem ao doutor que **tomasseis** meus defeitos por materia de **vossa** galantaria [...].“¹⁰⁶ (Nezasloužil bych si, pane Leonardo, abyste vy nebo pan doktor považovali mé nedostatky za předmět vaší galantnosti [...].)

¹⁰² Ibid., s. 5.

¹⁰³ Ibid., s.5.

¹⁰⁴ Ibid., s.6.

¹⁰⁵ Ibid., s.6.

¹⁰⁶ Ibid., s. 8.

Stejná situace nastává, když Solino oslovuje Flávia: „**Vós, sr. doutor** achareis isso nos vossos cartapácios [...]“¹⁰⁷. (Vy, pane doktore, to naleznete ve vašich složkách.)

Kromě těchto příkladů nám v našem zkoumání může být Lobův *Dvůr na venkově* užitečný i tím, že se přímo zabývá zdvořilostí v jazyce a správným oslovováním. Nejlepším příkladem je Dvanáctý dialog, který nese jméno „O zdvořilosti“ (De cortesia). Zúčastnění zde diskutují o svých názorech na oslovování a titulování.

Této debaty se účastní převor i voják, prvně zmiňovaný se o zdvořilosti vyjadřuje následovně:

Porém, na significação genérica, este nome compreende estas três espécies de cortesia: Cerimónia, que é a veneração com que tratamos as cousas sagradas da Igreja e dos ministros dela, que pertence à corte eclesiástica do Papa, dos Bispos e de outros Prelados inferiores; Cortesia, que é a que se tem aos Reis, Príncipes, senhores, títulos e ministros Reais; Bom Ensino, que é a inclinação, reverência e comedimento que se costuma entre os iguais, ou sejam de maior ou de menor qualidade.¹⁰⁸

(Avšak, v obecném významu, tímto slovem¹⁰⁹ se rozumí tři druhy dvornosti: Obradnost, což je úcta kterou prokazujeme církvi a osobám církvi pověřeným, která náleží papeži a duchovním, biskupům a jiným nižším kněžím; Dvornost, která by se měla prokazovat králům, princům, panstvu, a všem, kdo jsou králem pověřeni nebo králem jmenovani; a dobré vychování, což je náklonnost, pocta a zdvořilost, která by měla být samozřejmostí mezi sobě rovnými, ať už jsou lepších nebo horších vlastností.)

Dále se převor pozastavuje nad tím, že panovníci postupně došli k tomu, nechat se titulovat oslovenými, která by měla náležet Bohu:

Nas palavras se quiseram os Reis levantar mais com os títulos Divinos; e de mercê e senhoria, que era o seu próprio lugar, subiram a Alteza, que era só Deus, e depois a Majestade, e ainda, se se puderam chamar Divindade e Onnipotência, me parece que o fizeram.

(Co se oslovení týče, králové si chtěli polepšit tituly, které náleží Bohu; od oslovení Milosti (mercê) a Panstvo (senhoria), což by jim příslušelo, si nechali říkat Výsosti (Alteza), ač na výsostech je Bůh a ne oni, a poté dokonce Velebnosti (Majestade), a kdyby se mohli nazývat Božskost a Všemohoucnost, myslím, že by tak učinili.)

Páter dále mluví i o oslovování mezi sobě rovnými:

Aos iguais tratamos de mercê, com que fomos tomando o que os Reis deixaram; e ficou-se o vós e a brandura dele para os amigos e para os mal ensinados.¹¹⁰

(Sobě rovné oslovujeme „mercê“, titulem který jsme převzali od králů, jež je přestali používat; a oslovení „vós“ se užívá mezi přáteli a mezi nevzdělanci.)

¹⁰⁷ Ibid., s.12.

¹⁰⁸ Ibid., 188.

¹⁰⁹ Myslí se zde slovo cortesia, česky dvornost nebo zdvořilost.

¹¹⁰ LOBO, Francisco Rodrigues. Op.cit., s. 189.

O tykání se páter vůbec nezmiňuje, tato forma oslovení se v celém díle vůbec nevyskytuje. Přitom však tykání bylo součástí systému oslovení v portugalštině od počátků jeho vývoje až do současnosti, jak jsme uvádí Bidermanová a jak dokazují Anchiety hry i další prameny.

3. ZÁVĚR

Už v úvodu jsme si oslovování vymezili jako interdisciplinární oblast a interdisciplinárně měla být pojata i tato práce. Dospěli jsme k poznání, že interdisciplinární je nejen oslovování, ale i jazykověda samotná. Zároveň její jednotlivá odvětví jsou natolik propojená, že je téměř není možné oddělit: za všechno uveďme alespoň neoddelitelné vazby mezi morfologií a syntaxí, užití dialektologických metod v sociolingvistice a nemožnost popsat diachronní vývoj jazyka bez znalosti jeho synchronního stavu v různých úsecích diachronně zkoumaného období.

Především jsme si ale mohli uvědomit, jak obsáhlé téma oslovování může být, pokud nechceme přehlížet nic z toho, co tuto oblast mezilidské interakce ovlivňuje. V primárně diachronním pohledu při analýze Garrettova dramatu jsme se nevyhnuli synchronnímu popisu v daném období, ani oblastem sociolingvistiky (mluva vyšších vrstev) a dokonce ani psycholingvistiky (ve smyslu vyjádření měnicího se postoje mluvčího k adresátovi prostřednictvím přecházení od vykání k tykání).

Formy oslovování v portugalštině tvoří rozsáhlý, komplexní systém, ve kterém lze vysledovat mnohá pravidla. Ta se ovšem rychle mění a není snadné je zachytit, třeba i jen v jednom konkrétním bodě vývoje. Obtížné je posoudit správnost těchto forem z hlediska vhodného užití, jelikož do hry vstupují i osobní vztahy mezi mluvčími, jež je nutno rozšifrovat a jež každý vnímá jinak.

Co se týká závěru vyplývajícím z textové analýzy, je nezbytně nutné mít na paměti, že srovnávání užití různých forem oslovování je dvojsečné, jelikož dva prameny nikdy nemůžeme srovnat se stoprocentní platností; v různých dílech mezi sebou postavy vždy mají nějaký vztah, který nikdy není naprosto stejný jako vztah jiných dvou postav v jiném díle. Ukázali jsme si, že i ve vztahu sluha-pán se sluha může těšit velké úctě a mít se svým pánem blízký vztah (+ *intimidade*, + *cortesia*), jako je tomu ve vztahu Telmo-Madalena nebo Telmo-Jan Portugalský.

Pokud bychom měli stručně zhodnotit, co nám práce přinesla, je to také ozřejmění užívání zájmena *você* se zřetelem na fakt, že toto oslovení se do portugalštiny dostalo přes

kastilštinu (španělštinu) v době filipovské nadvlády, tedy v době, do které zasazujeme texty, které jsme podrobili textové analýze.

Na základě našeho zkoumání snad můžeme tvrdit, že se Garrett ve své historické hře snaží používat oslovení doby, do které je děj zasazen, snad jen s tím, že je možné, že nadužívá tykání a dalším mírně sporným bodem je, jak přesně bylo ve filipovské pošpanělštěné době vnímáno zájmeno *você*, které je nicméně v Garrettově díle použito jen jednou. Garrettovo kolísání ve formách oslovování také, zdá se, nebylo tak neobvyklé, ovšem v žádném ze zkoumaných textů se nevyskytovalo v takové míře.

Nejen v textových analýzách jsme se v této práci potýkali s problémem, jak složité je určit, proč mezi sebou osoby užívají určité formy oslovení a ne jiné, a s tím, že do forem oslovování vstupuje více plánů – tykání může značit blízkost osob, ale i nedostatek úcty. Velice jasně tato situace vychází najevo, když si uvědomíme, že v jistých situacích je nám nepříjemné, pokud nám ostatní tykají a v jiných naopak nás může rozhořčit, pokud nám vykají.

Pro ilustraci na závěr uvádíme úryvek, týkající se našeho rodného jazyka, který však dvojsečnost zdvořilého oslovení dle našeho názoru plně vystihuje:

Snad každému studentovi narostl hřebínek, když ho v prvním ročníku střední školy učitel oslovil a užil tehdy poprvé "vy". Bylo to velkolepé a bylo to znamení, že z dítěte je najednou dospělý člověk. Na dalším stupni vzdělání se přidalo oslovení "Dámy a pánové", popřípadě "Vážení kolegové" a ze studentika je rázem vážená osoba. Na časy, kdy byl pro všechny pouhým "ty", může s nelibostí vzpomínat. Anebo s libostí?

Není totiž už zase tak velkolepé, pozdraví-li vás dospívající sousedovic dítko "*Dobrý den*". Zmateně zahuhňáte "*něco jako ahoj*", ale ve vás se to bouří. "*To už vypadám tak usedle?*" zhrzíte se. Vždyť pořád inklinujete spíš více k teenagerům než k "*dámám v kostýmku*". Ve dveřích potom zdvořile zdravíte sousedku. "*Ahoj Janičko,*" pronese dobromyslně postarší dáma, která ve vás stále vidí toho *caparta* hrajícího před domem Krvavé koleno. Pro jistotu se otočíte, zda to neslyšel ještě někdo jiný...¹¹¹

¹¹¹ FILINOVÁ, Tereza. „Vykání je výrazem české zdrženlivosti“ In.: *Čeština, jak ji neznáte*. Radio Praha, Český rozhlas 7. [online]. [03-06-2007]. [Cit. 4-12-2011].

5. RESUMÉ

5.1 České resumé

V úvodu nastiňujeme různé přístupy k problematice oslovování, především popisujeme rozdíly mezi synchronním a diachronním hlediskem, uvádíme jejich teoretické zpracování podle Saussura (již překonané) i současné úvahy jazykovědců o panchronním hledisku, kdy jsou oba systémy, synchronie i diachronie, provázané.

Také se věnujeme variantnosti diatopické, uvádíme různé definice pojmů *jazyk*, *varianta jazyka*, *dialekt* a *jazyková norma*, především podle Černého a Erharta, a také konkrétní příklady podle Spolskyho, Ferreirové, Lobové a Carrilhoové, kdy k těmto pojmům přistupujeme spíše politicky a historicky než jazykovědně. Dále uvádíme známé varianty portugalštiny na různých místech světa a zmiňujeme jejich ustavení v rámci portugalské *Nové dohody o pravopise*.

V teoretické části ráce nahlížíme na problematiku oslovování nejprve prostřednictvím sociolingvistiky, věnujeme se jejím definicím a vymežíme si její náplň. Také zde stručně uvádíme, jak se k sociolingvistice staví česká jazykověda (Černý, Kraus, Nekvapil, Čermák). Podrobněji se pak věnujeme především těm oblastem sociolingvistiky, které nám jsou nápomocné v dalších částech práce: jedná se o standardizaci jazyka, jazykové plánování, bilingvismus a multilingvismus, sociální diferenciaci jazyka a o analýzu řeči.

Představíme si nejdůležitější lingvistické studie věnované konkrétně jazykové zdvořilosti - jedná se především o přínos Penelope Brownové, Stephena C. Levinsona, Rogera Browna a Alberta Gilmana; zmiňujeme i přínos Ervinga Goffmana.

V části o vztahu oslovování a gramatiky se nejprve věnujeme definicím gramatiky jako takové (Čermák, Černý, Erhart), vysvětlíme rozdíl v jednotlivých přístupech; mezi univerzální gramatikou a gramatikami konkrétních jazyků, mezi morfologickým a syntaktickým pojetím a zmíníme přístup ke gramatice jako k nauce o gramatických kategoriích. Dále se věnujeme terminologii označení jednotlivých osob mezilidské interakce v oslovování a konkrétní terminologii související s vykáním a tykáním.

V rámci diachronního přístupu teoreticky shrneme některé faktické i metodologické přínosy historickosrovnávací jazykovědy, vysvětlíme vznik shod a rozdílů mezi jazyky, jejich variantami a dialekty (podle Erharta a Rity Marquilhasové). Také se podíváme na latinský původ vykání a tykání a vývoj forem oslovování v různých evropských jazycích.

Třetí a nejobsáhlejší část práce se věnuje oslovování v portugalštině. Nejprve vysvětlujeme problematiku terminologie v portugalštině. Vše se pokusíme doložit především ukázkami z gramatické a jiných publikací Lindleyho Cintry, věnujeme se zvláště zájmemým, jmenným a slovesným formám. Podrobněji se zabýváme problematickým výrazem *você*, který je do češtiny přeložitelný jen obtížně a navíc má díky odlišnému vývoji portugalštiny v různých jejích variantách velice rozdílný význam v jednotlivých časových obdobích i prostorových souřadnicích. Od forem oslovování přejdeme k popisu jejich vývoje, jak ho shrnují portugalské historické mluvnice a další studie (Rodrigues, Teyssier, Castro, Silva Neto, Bidermanová).

Poté přistoupíme k praktické části: naším úkolem je po stránce oslovování zanalyzovat text portugalské divadelní hry, odehrávající se na počátku 17. století a poté zhodnotit, nakolik formy oslovování odpovídají době, do které je drama zasazeno, a to na základě analýzy autentických textů z daného období.

Jedná se o hru *Mnich Luís de Sousa Almeidy Garretta* z roku 1844; nejprve shrneme děj dramatu a představíme jeho postavy, abychom znali dobře jejich vzájemné vztahy, které do oslovování vstupují. Podrobně rozebíráme druhou scénu prvního aktu, jelikož na ní můžeme představit příklad kolísání forem oslovování v dialogu osob z různých sociálních vrstev. Tato scéna je rozhovorem paní a jejího sluhy, k němuž má ovšem velice komplikovaný vztah; její úcta k němu je patrná právě i z užívaného oslovování. Dochází tak k situaci, že mu někdy vykává (*vós*) a někdy tyká (*tu*), zatímco on jí většinou vykává (*vós*) a několikrát onká (*a senhora*). Výskyty různých forem oslovení dokládáme citacemi ze hry a jejich počet uvádíme v tabulkách.

V další části přistoupíme k obecnější analýze a věnujeme se tomu, jak a za jakých okolností kdo komu v této divadelní hře tyká, vykává, onká a kdy se zde použije oslovení *você*.

Následuje analýza dobových textů – zabýváme se oslovováním v Anchiétově divadelní hře *Na sv. Vavřince*, v *Dialozích Amadora Arraise* a ve *Dvoře na venkově Francisca Rodriguese Loba*.

V závěru shrneme problémy, s jakými jsme se v práci setkali a prezentujeme výsledek textových analýz, posouzení adekvátnosti Garrettovy hry, hypotézu o vývoji a problematice oslovení *vocé* a zamýšlíme se nad dvojsečností jazykové zdvořilosti.

5.2 O resumo em Português

Na Introdução abordamos questões ligadas às formas de tratamento, descrevendo em particular, as diferenças entre o aspecto sincrónico e o diacrónico. Neste âmbito, apresentamos a elaboração teórica de Saussure (que já se encontra obsoleta) assim como o ponto de vista pancrónico, utilizado especialmente pelos linguistas contemporâneos. Será, desta forma, demonstrado o entrelaçamento de ambos os sistemas – o de sincronia e o de diacronia.

Para além disso, enquanto descrevemos a variabilidade diatópica, simultaneamente explicitamos as definições dos termos *linguagem*, *variante da língua*, *dialeto* e *língua padrão*, tendo por base os linguistas checos Jiří Černý e Adolf Erhart. Paralelamente, serão fornecidos exemplos concretos de Spolsky, Ferreira, Carrilho e Lobo, aquando da análise dos conceitos mencionados sob um ponto de vista histórico, político e filológico. Seguidamente, expomos as várias variantes da língua portuguesa em todo o mundo e explicamos a sua relação com o *Novo Acordo Ortográfico*.

Na parte teórica expomos a problemática das formas de tratamento com base na sociolinguística. Nesta, definimos o termo de *sociolinguística* e indicamos o objecto de estudo desta disciplina. Tentamos também descrever brevemente a situação em que se encontra a sociolinguística checa (Černý, Kraus, Nekvapil, Čermák).

Em seguida, diferenciamos as áreas da sociolinguística, em particular aquelas que nos são úteis para outras partes do trabalho, como por exemplo: standardização da linguagem, bilinguismo e multilinguismo, diferenciação social da linguagem e análise do discurso.

Na abordagem teórica deste capítulo, focamos, no entanto, estudos específicos existentes acerca da polidez na linguagem: uma publicação de Penelope Brown e Stephen Levinson e Roger Brown e Albert Gilman. Para além disso, realçamos também a importância de Erving Goffman neste campo.

Ao abordar a relação entre o tratamento e a linguística interna primeiramente definimos a área da gramática (segundo Čermák, Černý, Erhart) e explicamos as diferenças

entre as suas abordagens, assim como entre a gramática universal e as gramáticas de linguagens concretas; entre o conceito morfológico e sintático. Paralelamente, mencionamos a gramática como sendo a fonte das categorias gramaticais. Além disso, apresentamos a terminologia em interações interpessoais sob um ponto de vista de formas de tratamento e da terminologia específica das formas de T e V.

No ramo da abordagem diacrónica, mencionamos algumas contribuições factuais e metodológicas relativas à linguística histórico-comparativa, explicando também o surgimento das semelhanças e diferenças entre as línguas, dialectos e variantes de línguas (segundo Adolf Erhart e Rita Marquilhas). Referimos também a origem latina e o desenvolvimento de várias formas de tratamento de „tu“ e „você“ nas diferentes línguas europeias.

Na abordagem sincrónica estudamos a relação entre tratamento e gramática – explicamos o termo de gramática e as diferenças entre as suas abordagens, assim como entre a gramática universal e as gramáticas de linguagens concretas; entre o conceito morfológico e sintático. Paralelamente, mencionamos a gramática como sendo a fonte das categorias gramaticais. Além disso, apresentamos a terminologia em interações interpessoais sob um ponto de vista de formas de tratamento e da terminologia específica das formas de T e V.

No ramo da abordagem diacrónica, mencionamos algumas contribuições factuais e metodológicas relativas à linguística histórico-comparativa, explicando também o surgimento das semelhanças e diferenças entre as línguas, dialectos e variantes de línguas (segundo Adolf Erhart e Rita Marquilhas). Referimos também a origem latina e o desenvolvimento de várias formas de tratamento de „tu“ e „você“ nas diferentes línguas europeias.

A parte seguinte da presente tese é dedicada às formas de tratamento na língua portuguesa. Em primeiro lugar, explicamos a questão da terminologia portuguesa, em particular no que respeita às formas de tratamento pronominais e verbais. Demos uma especial ênfase à expressão problemática de *você*, que é quase intraduzível para a língua checa, ao mesmo tempo que o seu uso varia com a evolução do Português no espaço e no tempo. Após termos resumido o sistema das formas de tratamento em português prosseguimos para a evolução destas formas, decritas como o ponto de referência de gramáticas históricas e de outros estudos (de Rodriguez, Teyssier, Castro, Silva Neto, Biderman).

Posteriormente, procedemos à parte prática; à análise de formas de tratamento numa peça teatral que se passa no início do século XVII. A nossa tarefa é comparar as formas de tratamento usadas nesta peça com os textos autênticos daquela época.

Trata-se da peça *Frei Luís de Sousa* de Almeida Garrett de 1844: primeiro, resumimos a acção da obra, apresentando as suas personagens a fim de conhecer e compreender as relações existentes entre estas. Tais revelam-se importantes no âmbito das formas de tratamento utilizadas. Analisamos detalhadamente a segunda cena do primeiro ato, uma vez que aí podemos encontrar um exemplo do uso de diferentes formas de tratamento por pessoas de classes sociais distintas num único diálogo. Esta cena caracteriza-se por um diálogo numa senhora com o seu servo, porém trata-se de uma relação bastante complexa. Isto porque a senhora respeita-o, sendo o seu respeito por ele demonstrado unicamente através da forma como esta o trata. Certas vezes, ela trata-o por *vós* e outras por *tu*, enquanto que ele trata-a maioritariamente por *vós* ou por *a senhora*. São apresentados em tabelas ou citados vários exemplos de formas de tratamento que vão surgindo ao longo da peça. Na secção seguinte, a análise torna-se mais geral, porém, centrando-se sempre na peça mencionada. Tal análise é realizada sob um ponto de vista circunstancial, aquando da dúvida sobre qual a forma de tratamento a ser empregue: *tu*, *vós*, *o senhor*, *você*. Após tudo se encontrar resumido, avaliamos o resultado da análise, com base no acontecimento histórico presente na peça.

Analisamos os textos autênticos posteriormente – concentramo-nos nas formas de tratamento no *Auto de São Lourenço*, *Diálogos* de Amador Arrais e *Corte na Aldeia* de Francisco Rodrigues Lobo.

Na parte final, constatamos os problemas que encontrámos ao trabalhar nesta tese e apresentamos o resultado das análises dos textos, comparando os autênticos com a peça de Garrett, apresentamos a hipótese da evolução do pronome *você* e damos uma explicitação de vários níveis de cortesia e polidez linguística.

Bibliografie

ADAMCOVÁ, Noemi. *Nová pravidla portugalského pravopisu a jejich používání v praxi*. Praha, 2010. Diplomová práce (Mgr.). Univerzita Karlova v Praze. Filozofická fakulta. Ústav románských studií. Vedoucí diplomové práce Jaroslava Jindrová.

ANCHIETA, José de. *Auto de São Lourenço*. Copyright© 2000/2003 Virtualbooks, Virtual Books Online M&M Editores Ltda. Rua Benedito Valadares, 429 – centro 35660-000 Pará de Minas – MG.S. 37.

ARRAIS, Amador. *Dialogos de Dom Frey Amador Arraiz, bispo de Portalegre*. Revistos e acrescentados polo mesmo autor nesta segunda impressão. Em Coimbra, Na Officina de Diogo Gomez Lovreyro, Impressor da Vniuersidade. Com Licença de Sancto Officio et Ordinario et Priuilegio Real. Anno do senhor de MDCIII. [online]. Dostupné z: <http://purl.pt/14115>, Biblioteca Nacional de Portugal, Biblioteca Nacional Digital.

BIDERMANOVÁ, Maria Teresa Camargo. „Formas de tratamento e estruturas sociais“. In: *Alfa: Revista de Linguística*. Faculdade de Filosofia, Ciências e Letras, 1972-1973, n. 18-19, p. 339-381. Všechny další citace jsou z tohoto vydání.

BROWN, Roger – GILMAN, Albert. „The Pronouns of Power and Solidarity“. In *Style in Language*. Ed. Thomas A. Sebeok. The Massachusetts Institute of Technology, copyright 1960. Seventh printing, July 1978. ISBN 978-83-7654-078-8.

BROWNOVÁ, Penelope - LEVINSON, Stephen C. *Politeness: some universals in language usage*. Cambridge University Press 1978, 1987. Thirteenthprinting 2004. ISBN 978-0631195955.

CASTRO, Ivo. *Curso de História da Língua Portuguesa*. Universidade aberta, Lisboa 1991.

CINTRA, Luís F. Lindley, Cunha, Celso. *Nova Gramática do Português Contemporâneo*, João Sá da Costa, Lisboa 2001. 14^a edição. ISBN 972-9230-05-6.

CINTRA, Luís F. Lindley. *Sobre «Formas de Tratamento» na Língua Portuguesa*. Livros Horizonte, Lda. Lisboa 1986.

ČERMÁK, František. *Jazyk a jazykověda (Přehled a slovníky)*. Pražská imaginace, Praha 1997. ISBN 80-7110-183-4.

ČERNÝ, Jiří. *Úvod do studia jazyka*. Rubiko, Olomouc 1998. ISBN 80-85839-24-5.

de SAUSSURE, Ferdinand. *Kurs obecné lingvistiky*. Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1568-6.

DUARTE, Inês; HUB FARIA, Isabel; RIBEIRO PEDRO, Emília et al. *Introdução à Linguística Geral e Portuguesa*. SA. Lisboa 1996. ISBN 972-21-1048-9.

- HOUAISS, Antonio;VILLAR, Mauro;FRANCO, Francisco Manoel de Mello.*Dicionário Houaiss da língua portuguesa*. Editora Objetiva, 2009. ISBN: 9788573029635.
- ERHART, Adolf. *Základy jazykovědy*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1990. ISBN 80-04-24-612-5.
- FILINOVÁ, Tereza. „Vykání je výrazem české zdrženlivosti“ In.: *Čeština, jak ji neznáte*. Radio Praha, Český rozhlas 7. [online]. [03-06-2007]. [Cit. 4-12-2011].
- GARRETT, Almeida. *Frei Luiz de Souza*. [online]. [cit. 2.3.20010]. Dostupné z <http://www.gutenberg.org/files/17591/17591-8.txt>.
- CHLOUPEK, Jan; NEKVAPIL, Jiří. *Reader in Czech Sociolinguistics*. Academia, Praha 1986. ISBN 21-082-86.
- JIRÁK, Jan; NEKVAPIL, Jiří; ŠOLTYS, Otakar aj. *Jazyk ve společenském kontextu*. Univerzita Karlova, Vydavatelství Karolinum, Praha 1996. ISBN 80-7184-210-9.
- KUKELKOVÁ, Martina. *Angolská portugálština*. Diplomová práce. Vedoucí d. práce PhDr. Jaroslava Jindrová. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav románských studií. Praha 1998.
- LOBO, Francisco Rodrigues. *Côrte na aldeia e noites de Inverno*, 16^a serie – numero 62. Lisboa, Companha Nacional Editora, Lisboa 1890. [on-line]. [cit. 18-11-2011] Dostupné z: <http://www.esnips.com/displayimage.php?pid=5372217>.
- NEBESKÁ, Iva. *Úvod do psycholingvistiky*. H+H, Praha 1992. ISBN 80-85467-75-5.
- RODRIGUES, David Fernandes. *Cortesia Linguística. Uma Competência Discursiva-textual*. Lisboa: Faculdade de Ciências Sociais e Humanas da Universidade Nova de Lisboa. [2003]. [online]. Dostupné z: www.esnips.com/displayimage.php?pid=5372217
- SEARLE, John. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. New Ed edition, Cambridge University Press, London 1969.
- SILVA NETO, Serafim da. *História da Língua Portuguesa*. 4^a edição. Presença, Rio de Janeiro 1986.
- SOPER, Pavel. Irving Goffman : Všichni hrajeme divadlo (recenze). [online][cit 19/3/2011]Dostupné z: http://pes.fsv.cuni.cz/recenze_soper_goffman.htm.
- SPOLSKY, Bernard. *Sociolinguistics*. Oxford University Press 1998. ISBN 0 19 437211 1.
- ŠVEJČER, A.D.; NIKOLSKIJ, L.B. *Úvod do sociolingvistiky*. Svoboda, Praha 1983. Přeložil Jiří Kraus. ISBN 25-022-83.
- TEYSSIER, Paul. *História da Língua Portuguesa*. Tradução de Celso Cunha. 4^a edição portuguesa. Lisboa; Livraria Sá da Costa Editora, 1990. ISBN: 2252017929

Seznam elektronických primárních zdrojů neakademického typu

<http://dimmucz.blog.cz/1001/ano-vase-vysosti>

http://truhlicepokladu.blog.cz/0907/kralo_vsky-slib-51

<http://www.severskelisty.cz/osobnos/osob0034.html>

